

Evaluation of the Dynamic International Economic-Political Benefits of the Formation of the D8 Economic Cooperation Organization (D8)

Behrooz Dini¹, Reza Shirzadi², Mahnaz Goodarzi³, Mir Abdollah Hosseini⁴

1. PhD student of International Relations and Political Science, Islamic Azad University, Isfahan, Iran. E-mail: 1289508585@iau.ac.ir
2. Corresponding Author, Assistant professor of Political Science, Alborz Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. reza.shirzadi@kiaau.ac.ir
3. Associate professor of International Relations and Political Science, Isfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran. E-mail: m_goodarzi@iau.ac.ir
4. Associate Professor of the Institute of Trade Studies and Research (ITSR), Tehran, Iran. E-mail: m.hosseini@itsr.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:**Received:** 04 Nov 2024**Received in revised form:** 05 May 2025**Accepted:** 07 Jul 2025**Published online:** 20 Feb 2026**Keywords:**

Dynamic interests, competition, economies of scale, foreign investment, trade, D8, and Iran.

ABSTRACT

Nearly three decades have passed since the formation of the D8 Economic Cooperation Organization. Now the question is, what economic and political benefits has this formation brought to the organization and each member country? In response, the research hypothesis is that the formation of the D8 has brought dynamic economic and political benefits to the organization and each member country in the long term, although the level of dynamic benefits for each member has not been the same. To this end, within the framework of the theory of economic integration and regional convergence, this article has addressed the dynamic economic benefits of the formation of the D8 in terms of national competitiveness, economies of scale, foreign investment flows, and factor mobility in the long term. The research method is a long-term retrospective comparative study of international economic and political variables of the 8 member countries of the D8 from 2000 to 2023. The research results indicate that the D8 has been promoted to a distinguished position at the global level in global competitiveness, economies of scale, and foreign investment flows over the long term. Given the improvement in the global competitiveness of some D8 countries, the group's share of global foreign investment flows has increased from less than 0.5% in the initial period of formation to 3.86% and 6.72% in the last two years of the period. It has also experienced economies of scale between countries, increasing the size of the economy from 2.85% to 4.57% during the period. Not all of these dynamic welfare benefits have been solely due to the formation of the D8, but this formation has not been ineffective in creating these benefits. In addition, not all 8 members have benefited from these benefits to the same extent, so that the highest benefits, in terms of increasing share coupled with accelerated growth, have been those of Indonesia and Bangladesh. In addition, Iran has not benefited from these dynamic benefits, and Iran's share of these dynamic benefits is insignificant; Therefore, the strong recommendation of this study is to seriously pursue a fundamental transformation in global competition, economies of scale, investment, trade, and the mobility of production factors, centered on the Iranian labor market, to promote the country's dynamic economic and welfare benefits.

Cite this article: Dini, B., Shirzadi, R., & Goodarzi, M., Hosseini, M. A. (2026). Evaluation of the Dynamic International Economic-Political Benefits of the Formation of the D8 Economic Cooperation Organization (D8). *International Political Economy Studies*, 8 (2), 105-128. <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11628.1720> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11628.1720>

Publisher: Razi University

1. Introduction

Today, countries are using new tools to exploit regional, trans-regional, and international resources in order to achieve the desired level of development and national prosperity. Among the major issues facing countries is how to prepare a structure that benefits from global and regional resources. Therefore, the Organization of Economic Cooperation of 8 Developing Muslim Countries, or D8, has also been formed to improve the position of its members in the global economy, transform and create new opportunities in trade relations, increase participation in international decision-making, and improve living standards. Developing cooperation between countries is one of the reasons for the formation of regional blocs, which is also proposed in the agreement of the members of the Group of 8. The goal of this group is to achieve an appropriate and growing share in world trade. Given the differences in the level and depth of regionalism among its members, the D8 has not yet reached the first stages of regionalism - a free trade agreement (a form of tariff preferences). It is important to consider the dynamic economic and political benefits that the formation of this group has brought to the organization and to each of its member states. To this end, this article examines the dynamic economic benefits of the formation of the D8 Economic Cooperation Organization in terms of national competitiveness, economies of scale, foreign investment flows, trade benefits, and factor mobility in the long-term period from 2000 to 2023.

2. Theoretical Framework

The perspective of regionalism after the Cold War has expanded significantly from both political and theoretical perspectives among international relations analysts and international political economy researchers. Explaining the reasons for paying attention to regionalism was also one of the main reasons for the formation of the D8 group. Today, the emergence of powerful blocs and their overall increase in importance in the international political economy has created important discussions about the true nature of these blocs and how they affect the international order and shape the framework of the international system. In the theoretical framework of this article, regionalism from the theoretical aspect of international relations is also discussed in the context of regionalism with the aspect of international economics. Economic integration is a type of trade policy that reduces or eliminates discriminatory trade restrictions between members. In a (complete) economic union, member countries use the same monetary and fiscal policies in order to achieve trade growth and full factor mobility in this type of linkage. Because some economists believe that regional blocs accelerate trade liberalization. Others believe that regional blocs slow down multilateral trade liberalization and thus lead to potential conflicts within the trading bloc. A better world could probably be seen in two cases: if trading blocs strive to eliminate external trade restrictions as much as they do within the bloc, and at the same time readily admit new members.

3. Methodology

Today, various trading arrangements are operating in the world, and their levels of efficiency vary. The simplest indicator that can be used as a measure of the feasibility of integration between a group of countries is the gross domestic product (economic size) of the countries. When countries are closer together in terms of economic size and per capita income, the possibility of trade between them increases. In fact, countries are closer together in terms of economic size and import more diverse products. Its empirical results are confirmed by the Organization for Economic Cooperation and Development. The methodology of this article is based on a retrospective and long-term comparative study of international political-economic variables of the 8 member countries of the D8 group from

2000 to 2023. In this study, first, the key international economic indicators of the D8 and its member countries are evaluated. Second, the dynamic benefits of regionalism in enhancing the competitiveness of the national economy of the member country on a global and regional scale are analyzed. Third, one of the effects of the successful formation of this union is the encouragement of investments. Fourth, in the D8 group, economies of scale are evident, which arise from the enlargement of markets therein. Fifth, statistical data information on intra-regional and extra-regional trading partners is collected and obtained from the annual report on world trade statistics. International statistical data for this study are collected, processed, analyzed, and evaluated from international institutions, including the World Bank and the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD); the annual analysis is limited to the years 2001 to 2023, which, of course, seems sufficient for this article.

4. Results & Discussion

The dynamic benefits of economic integration were examined in terms of the possibility of increased competition, economies of scale, investment incentives, and more favorable use of economic resources for the D8 group as a whole and the distribution of benefits by member countries. In line with this research, the possibility of increasing the level of competition, which increases the incentive to use new technology and therefore promotes growth and development. Ultimately, all activities lead to reduced production costs and consumer benefits. With the successful formation of the D8, it is evident that economies of scale arise from the enlargement of markets. So, it is worth remembering that even a small country outside economic integration can overcome the smallness of its domestic market and achieve economies of scale in production by exporting goods to other countries. Another advantage of the successful formation of the D8 is in encouraging investments with the motive of gaining profits from large and competitive markets. Economic integration, despite multiple conditions, is more likely to lead to trade creation and increased prosperity in D8.

5. Conclusions & Suggestions

The D8 group has been promoted to a prominent position in global competition, economies of scale and foreign investment flows over the long-term study period, so that many D8 countries have been promoted in global competition, the organization's share of world foreign investment flows has increased from less than 0.5 percent at the beginning of the period to 3.86 and 6.72 percent in the last two years of the period, and also the economies of scale between countries have increased from 2.85 percent to 4.57 percent at the end of the period with the introduction of the size of the economy. Certainly, all these dynamic welfare benefits have not resulted from the formation of the D8, but its formation has not been without influence either. Undoubtedly, the rapid growth and development of D8 members, including Indonesia and Bangladesh, over the long term has been influenced by the development of trade and foreign investment inflows and the stability of the macroeconomic environment (low inflation rate). In addition, not all 8 members have benefited from these benefits to the same extent, with the highest benefits in terms of increased share coupled with accelerated growth coming from Indonesia and Bangladesh. This is in a situation where the aforementioned dynamic welfare effects and benefits for Iran have been insignificant, and therefore the study strongly recommends that serious efforts and fundamental measures be taken to enhance the dynamic economic welfare benefits of D8 members, especially Iran, in the dimensions of global competition, economies of scale, trade benefits, foreign investment, and factor mobility with a focus on the labor market.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

دانشگاه رازی

ISSN: 2676-587X

ارزیابی منافع پویای اقتصادی-سیاسی بین المللی شکل‌گیری
سازمان همکاری اقتصادی دی ۸بهروز دینی^۱ | رضا شیرزادی^۲ | مهناز گودرزی^۳ | میرعبداله حسینی^۴

۱. دانشجوی دکتری گروه روابط بین الملل، دانشکده علوم انسانی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. رایانامه: 1289508585@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد البرز (کرج)، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. رایانامه: reza.shirzadi@kiau.ac.ir

۳. دانشیار، گروه روابط بین الملل، دانشکده علوم انسانی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. رایانامه: m_goodarzi@iau.ac.ir

۴. دانشیار مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ایران. رایانامه: m.hosseini@itsr.ir

اطلاعات مقاله | چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۳/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۵/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۱

کلیدواژه‌ها:

منافع پویا،

رقابت،

صرفه‌های مقیاس،

سرمایه‌گذاری خارجی،

تجارت،

دی ۸ و ایران.

نزدیک سه دهه از شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی گروه دی ۸ می‌گذرد. هم‌اینک پرسش این است که این شکل‌گیری دارای چه منافع اقتصادی-سیاسی برای سازمان و یکایک کشورهای عضو در پی داشته است؟ در پاسخ، فرضیه پژوهش اینکه شکل‌گیری گروه دی ۸ منافع پویای اقتصادی-سیاسی برای سازمان و یکایک کشورهای عضو در بلندمدت در پی داشته است، هرچند میزان منافع پویای یکایک اعضا یکسان نبوده است. بدین منظور، در چارچوب نظریه یکپارچگی اقتصادی و همگرایی منطقه‌ای، این مقاله به منافع پویای اقتصادی شکل‌گیری دی ۸ از جنبه‌های رقابت ملی، صرفه‌های مقیاس، جریان سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل در دوره بلندمدت پرداخته است. روش پژوهش، مطالعه تطبیقی گذشته‌نگر بلندمدت متغیرهای اقتصادی-سیاسی بین‌المللی ۸ کشور عضو گروه ۸ از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ است. نتایج پژوهش گویای آن است که دی ۸ در رقابت جهانی، صرفه‌های مقیاس و جریان سرمایه‌گذاری‌های خارجی طی دوره بلندمدت به جایگاه ممتازی در سطح جهانی ارتقاء یافته است. با توجه به ارتقای رتبه رقابت جهانی برخی از کشورهای دی ۸، سهم این گروه از جریان سرمایه‌گذاری خارجی جهان از کمتر از ۰/۵ درصد در دوره ابتدایی تشکیل به ۳/۸۶ درصد و ۶/۷۲ درصد در دو سال انتهای دوره ارتقا یافته است. همچنین صرفه‌های مقیاس بین‌کشوری با معرفی اندازه اقتصاد از ۲/۸۵ درصد به ۴/۵۷ درصد در طی دوره را تجربه کرده است. تمام این منافع رفاهی پویا صرفاً از شکل‌گیری (دی ۸) نبوده است و اما این شکل‌گیری در ایجاد این منافع بی‌تأثیر نیز نبوده است. افزون بر این، همه ۸ عضو، از این منافع به یک میزان نفع نبرده‌اند، به‌طوری که بالاترین منافع، از جنبه افزایش سهم توأم با رشد شتابان، از آن اندونزی و بنگلادش بوده است. افزون بر این، ایران از این منافع پویا بهره‌مند نبوده و سهم ایران از این منافع پویا ناچیز است؛ بنابراین توصیه اکید این مطالعه، اهتمام جدی برای تحولی بنیادی در رقابت جهانی، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری، تجارت و تحرک عوامل تولید با محوریت بازار کار ایران به‌منظور ارتقای منافع پویای اقتصادی رفاهی کشور است.

استاد: دینی، بهروز؛ شیرزادی، رضا؛ گودرزی، مهناز؛ حسینی، میرعبداله (۱۴۰۴). ارزیابی منافع پویای اقتصادی-سیاسی بین‌المللی شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی دی ۸. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۲)، ۱۰۵-۱۲۸. <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11628.1720>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11628.1720>

مقدمه

در دوران جهانی‌شدن و ظهور و بروز دو انقلاب صنعتی ۴ و ۵، توسعه دیگر به‌تنهایی محدود به ابعاد ملی نمی‌ماند. کشورها به‌منظور دستیابی به سطح موردنظر در توسعه و رفاه ملی، از ابزارهای جدیدی برای بهره‌برداری از منابع منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و بین‌المللی بهره می‌گیرند. نحوه آماده‌سازی و پیش‌نیازهای این ساختار برای بهره‌برداری از منابع جهانی و منطقه‌ای از جمله مسائل کلانی است که در حال حاضر پیش‌روی تمام کشورها، به‌ویژه کشورهای مسلمان قرار دارد. سازمان همکاری اقتصادی هشت کشور مسلمان در حال توسعه یا D8 به‌طور رسمی بعد بیانیه استانبول در اجلاس سران کشورها در ۱۵ ژوئن ۱۹۹۷، در نزدیک ۳۰ سال پیش تأسیس شد. این سازمان در راستای توسعه همکاری بین ۸ کشور مسلمان در حال توسعه از جنوب شرق آسیا (اندونزی و مالزی)، جنوب و غرب آسیا (بنگلادش، پاکستان، ایران و ترکیه) تا قاره آفریقا (مصر و نیجریه) و با هدف بهبود موقعیت اعضا در اقتصاد جهانی، تنوع بخشیدن و ایجاد فرصت‌های جدید در روابط تجاری، افزایش مشارکت در تصمیم‌گیری در سطح بین‌المللی و بهبود استانداردهای زندگی شکل گرفت. از کشورهای هم‌جوار با ایران، دو کشور ترکیه و پاکستان که عضو گروه هشت نیز هستند با در اختیار داشتن ظرفیت‌های بالقوه قابل توجه، مدت‌ها است که در مسیر ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای گام نهاده‌اند. تحت این شرایط، کشورهایی که همکاری‌های اقتصادی-تجاری را با استعدادها، امکانات، توانمندی‌ها، ظرفیت‌ها، انگیزه‌ها و هماهنگی‌های بیشتری پیگیری می‌کنند، در مراحل تکمیلی، با انضمام دیگر کشورها به آن‌ها، راه‌های جامع و عملی‌تری برای رسیدن به هدف نهایی «توسعه منطقه‌ای پایدار» ارائه می‌دهند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۳: ۴).

توسعه همکاری میان کشورها، از علل تشکیل بلوک‌های منطقه‌ای بوده و این موضوع در بیانیه‌ها و موافقت‌نامه‌های اتخاذشده گروه ۸ نیز مورد تأکید است. غایت این تلاش تحقق خواست این کشورها مبنی بر داشتن سهمی مناسب و رو به تزاید در تجارت جهانی است. البته در مراحل تکاملی و گسترده‌تر همگرایی، سطوح توسعه سیاسی و اقتصادی کشورها حائز اهمیت ویژه‌ای است. در مسیر تکامل این هماهنگی، سطح توسعه اقتصادی، سیاسی و سایر جنبه‌ها در کشورها از اهمیت برخوردار است. یک کشور ممکن است از لحاظ وفور منابع موجود، ظرفیت‌های تولید و توانمندی‌های اقتصادی، آمادگی لازم برای یکپارچگی منطقه‌ای را داشته باشد، اما از نظر سیاسی هنوز آمادگی نداشته باشد؛ بنابراین، در صورت شرکت در منطقه‌گرایی، عدم توسعه سیاسی یا هماهنگی ناکافی با اعضا ممکن است مانع از بهره‌وری عوامل اقتصادی شود. این فرآیند چندوجهی است و نیازمند توازن در سطوح مختلف اقتصادی، سیاسی و سایر زمینه‌هاست. به‌ویژه زمانی که کشورها تلاش می‌کنند رفتارهای خود را با الزامات منطقه‌ای و بین‌المللی هماهنگ کنند، این توازن در سطوح مختلف توسعه بیشترین اهمیت را پیدا می‌کند.

از نظر سطح و عمق منطقه‌گرایی، گروه ۸ در گام‌های ابتدایی فرایند تکاملی منطقه‌گرایی قرار دارند و هنوز برای تمام اعضای این تشکل، مراحل نخستین منطقه‌گرایی - موافقت‌نامه تجارت آزاد (شکلی از ترجیحات تعرفه‌ای) - به‌طور کامل شکل نگرفته است. بر این اساس، هم‌اینک که نزدیک سه دهه از شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی گروه دی ۸ می‌گذرد، پرسش این که شکل‌گیری چه منافع اقتصادی-سیاسی برای سازمان و یکایک کشورهای عضو در پی داشته است؟ بدین منظور، این مقاله به منافع پویای اقتصادی شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی دی ۸ از جنبه‌های رقابت ملی، صرفه‌های مقیاس، جریان سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ پرداخته است. روش پژوهش، مطالعه تطبیقی گذشته‌نگر بلندمدت متغیرهای اقتصادی-سیاسی بین‌المللی ۸ کشور عضو گروه ۸ است.

از دلایل انتخاب این گروه و دوره مطالعه خاطر نشان می‌سازد گروه دی ۸ به‌مثابه باشگاه اقتصادهای نوظهور صنعتی مسلمان در جهان قلمداد می‌شود که از شکل‌گیری آن نزدیک سه دهه می‌گذرد، بنابراین مطالعه‌ای که کارنامه همه‌جانبه اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری گروه در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ را دربر گیرد، از ضرورت‌های انجام این پژوهش بوده است.

با این مقدمه، مقاله حاضر به منافع پویای اقتصادی سیاسی شکل‌گیری دی ۸ از ابعاد و جنبه‌های رقابت، صرفه‌های مقیاس،

سرمایه‌گذاری‌ها، جریان مبادله کالا و تجارت، تحرک عوامل و سایر عوامل غیراقتصادی می‌پردازد. برای این منظور طی دوره بلندمدت از زمان شکل‌گیری از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳، نظر به محدودیت‌های دسترسی به آمار و اطلاعات، با روش مطالعات تطبیقی گذشته‌نگر و تحلیل کمی آماری به ارزیابی منافع پویای چندگانه اقتصادی سیاسی برای دی‌۸ به‌طور کلی و یکایک اعضاء در یک دوره بلندمدت ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ مورد مطالعه و ارزیابی قرار می‌گیرد. این مقاله در ادامه مقدمه، چارچوب نظری، پیشینه پژوهش، روش پژوهش، تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتایج پژوهش و نتیجه‌گیری نگارش، تنظیم و ارائه شده است.

چارچوب نظری

دیدگاه منطقه‌گرایی پس از جنگ سرد از دو منظر سیاسی و نظری، در میان تحلیل‌گران روابط بین‌الملل و پژوهشگران اقتصاد سیاسی بین‌الملل، بسط قابل توجهی یافته است. تشریح دلایل توجه به منطقه‌گرایی را می‌توان در گسترش تحول سریع و تکثر تعداد این دست از گروه‌بندی‌ها و تأثیرات آن بر نظام بین‌الملل را در تاریخ پس از دو جنگ جهانی پیگیری نمود. امروزه ظهور بلوک‌های قدرتمند و افزایش کلی اهمیت آن‌ها در اقتصاد سیاسی بین‌الملل، مباحث مهمی را درباره ماهیت واقعی این بلوک‌ها و چگونگی تأثیرگذاری آن‌ها بر نظم بین‌المللی و شکل بخشی به چارچوب نظام بین‌الملل را به وجود آورده است. تمامی مباحث منطقه‌گرایی، چندبعدی و به هم پیوسته‌اند که به بحث درباره تقسیم‌بندی نامشخص بین «سیاست‌های سطح بالا و سطح پایین» فضای بین‌المللی می‌پردازند که شامل بحث درباره تغییر در شکل و ماهیت امنیت دولت و تغییرات اساسی در ساختار اقتصاد جهانی است. نظر به تعاریف و دیدگاه‌های چندگانه از منطقه‌گرایی، اثرات گوناگونی بر نظم تجاری و مدیریت سیاسی جهان داشته است. واژه منطقه‌گرایی عمدتاً برای توصیف ترتیبات و گروه‌بندی‌هایی استفاده می‌شود که حوزه جغرافیایی آن‌ها کوچک‌تر از سطح جهانی است. اندرو هورل پنج نوع گونه‌شناسی از منطقه‌گرایی ارائه می‌دهد که می‌توان با آن‌ها این پدیده را شناسایی و مورد سنجش قرار داد، (اندرو هورل، ۱۹۹۵: ۳۹-۴۵). در ادامه این پنج گونه‌شناسی آورده شده است:

جدول ۱. شرح و توصیف کلی مختصات پنج نوع روند، فرایند و گونه‌شناسی از منطقه‌گرایی (اندرو هورل، ۱۹۹۵: ۳۹-۴۵)

گونه منطقه‌گرایی	شرح و توصیف کلی
ملایم (غیررسمی)	فرایندهای اقتصادی مستقل و یا همگرایی اقتصادی در منطقه‌های خاص از جهان همراه می‌شوند. مسائل انسانی و اجتماعی در این فرایند نقش دارند. نمونه این پدیده در پیوندهای انسانی و اقتصادی که بین مکزیک و کالیفرنیا است.
آگاهی و هویت مشترک منطقه‌ای	دربگیرنده درک مشترک از تعلق به یک اجتماع خاص است که بر اساس سلسله ارزش‌های خاص مشترک نباشد و شامل تاریخ و یک سلسله اشتراکات فرهنگی می‌شود. برای نمونه مردم در جنوب شرقی اروپا به‌ویژه بالکان این هویت و آگاهی مشترک دارند.
وجود همکاری بین دولت‌ها در منطقه	این همکاری شامل رژیم‌ها یا سازمان‌های رسمی بین گروه‌ها و یا دولت‌ها در منطقه می‌شود. نمونه خوبی از این همکاری، مرکوسور یک بازار مشترک در آمریکای جنوبی با حضور برزیل، آرژانتین، اروگوئه و پاراگوئه است.
ارتقای سطح همکاری دولت‌ها	زمانی که دولت‌ها به‌صورت آگاهانه و ارادی سیاست‌هایی را اتخاذ می‌کنند که باعث کاهش موانع تجاری و کاهش سد پیش‌روی حرکت سرمایه و نیروی کار می‌شود. اتحادیه اروپا نمونه افزایش سطح همکاری دولت‌ها در منطقه است.
نوعی چسبندگی منطقه‌ای	این چسبندگی نتیجه‌ای از هر ترکیبی از گونه‌های پیش‌گفته است. در این سطح روابط دولت‌ها به سطحی از نزدیکی می‌رسد که این دولت‌ها در هر حوزه‌ای، سیاست هماهنگی اتخاذ می‌کنند.

آنچه در جدول ارائه شد، یک گونه‌شناسی گسترده است که پایه بحث منطقه‌گرایی اقتصادی تجاری را تشکیل می‌دهد. این مباحث نشان می‌دهند که انواع متفاوتی از منطقه‌گرایی وجود دارد. البته این که عوامل اقتصادی تنها عوامل منطقه‌گرایی و یا منطقه‌گرایی اقتصادی، تنها نوع مهم منطقه‌گرایی است، نباید به‌عنوان یک پیش‌فرض اساسی مطرح گردد. این اظهارنظر که منطقه‌گرایی «فضایی است که در آن شرایط مناسب برای دستیابی به طیف گسترده‌ای از اهداف وجود دارد»، نشان‌دهنده وجود فاصله‌ای بین جایگاه دولت و نظام جهانی است. برحسب توصیفی کاربردی‌تر از منطقه‌گرایی اقتصادی، حوزه وظایف، به حداکثر رساندن بازده و ارزش معطوف می‌شود. این تمرکز سریع در منطقه‌گرایی به‌ویژه رشد ترتیبات، گویای توجه اساسی به این ارزش و بازده بالای آن است (پائول تیلور، ۱۹۹۳: ۷). به تعبیری دیگر، منطقه‌گرایی اقتصادی همچنین به‌عنوان تلاشی برای ارتقای تجارت آزادتر و جابه‌جایی بیشتر سرمایه و نیروی کار بین دولت‌هایی که ترتیبات منطقه‌ای را می‌سازند، برقرار می‌نماید و

واسطی بین سطوح دولت‌ها با نظام جهانی است. بر اساس توصیف پائول تیلور فضای موردنظر با مرزهای سرزمینی و اقتصاد کشورهای مشارکت در این پیوند، محدود شده است. این در حالی است که این فعالیت‌ها معطوف به طیف وسیعی از موضوعات است که شامل ارتقای تجارت آزاد (و حتی فراتر از آن) می‌شود. این موضوعات الزاماً در یک راستا و به هم پیوسته نیستند (ساعی و سیفی، ۱۳۹۷: ۳۲-۱۳۱).

تعریف جامع‌تر برای منطقه‌گرایی اقتصادی توسط اندرو والتر ارائه گردید. وی پیشنهاد می‌کند که مجموعه‌ای از سیاست ترجیحی برای تشویق به مبادله کالا و تجارت آزادتر این گروه‌بندی‌ها اجرا شود (اندرو والتر، ۱۹۹۹: ۷۸). با استفاده از تعاریف و توصیف‌های پیش‌گفته، می‌توان پنج شکل از ترتیبات منطقه‌ای اقتصادی را تجارت تعرفه‌ای (برای نمونه اتحادیه زغال‌سنگ و فولاد اروپا در سال ۱۹۵۱)، مناطق تجارت آزاد (برای نمونه اتحادیه/ منطقه تجارت آزاد اروپا در سال ۱۹۵۸ و نفتا)، اتحادیه گمرکی (برای نمونه جامعه اقتصادی اروپا طی دو دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ و مرکوسور)، بازار مشترک (برای نمونه اروپای واحد در سال ۱۹۸۷) و اتحادیه پولی و اقتصادی واحد (اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۹) مشخص کرد (ریچارد گیب، ۱۹۹۴: ۲۳-۷). گفتنی است که هر یک از این پنج شکل، هنجارها، قوانین و قواعد سازمان جهانی تجارت را تا حدود زیادی پیروی می‌کنند، هرچند گاهی ابهام‌ها و تعارض‌هایی در برخی از آن‌ها وجود دارد.

برای فهم و درک ریشه‌های اصلی شکل‌گیری منطقه‌گرایی اقتصادی و ارزیابی اثرات آن بر اقتصاد سیاسی بین‌الملل و نظام‌های سیاسی بین‌الملل بایستی به سمت تعاریف و گونه‌شناسی‌های پیش‌گفته حرکت کرد. این فرض که منطقه‌گرایی به شکل ازدیاد ترتیبات تجاری منطقه‌ای بروز می‌کند، اهمیت وابستگی‌های اقتصادی در شکل‌گیری منطقه‌ای را آشکار می‌سازد. دولت‌ها ترتیبات منطقه‌ای را به‌طور جدی پیگیری می‌کنند؛ زیرا منافع اقتصادی آن‌ها با افزایش حجم تجارت از طریق آزادسازی تجاری منطقه‌ای افزایش یافته است؛ اما با تمام این تعاریف نباید مفهوم قدرت و سهم بازی قدرت را در روابط بین‌الملل از یاد برد، زیرا هر اتحادیه چه سیاسی و چه اقتصادی ریشه در افزایش قدرت و دستیابی به منافع بیشتر و حفظ جایگاه استراتژیک خود در این‌گونه اتحادها و پیوندها منطقه‌ای است.

آنچه ارائه گردید چارچوب نظری منطقه‌گرایی از جنبه نظری سیاسی و روابط بین‌الملل بود، در ادامه چارچوب منطقه‌گرایی از جنبه اقتصاد بین‌الملل موجه و به اختصار آورده شده است. هم‌پیوندی (یکپارچگی) اقتصادی نوعی سیاست تجاری است که باعث کاهش یا حذف محدودیت‌های تجاری تبعیض‌آمیز میان اعضا می‌شود. هم‌پیوندی اقتصادی دارای سطوح مختلفی از موافقت‌نامه تجارت ترجیحی تا تجارت آزاد، اتحادیه گمرکی، بازار مشترک و اتحادیه اقتصادی است.^۵ در حالت موافقت‌نامه تجارت ترجیحی، محدودیت‌های تجاری فقط بین اعضا کاهش می‌یابد. در تجارت آزاد، تمام محدودیت‌های تجاری بین اعضا حذف می‌شود ولی هر کشور عضو، محدودیت‌ها و موانع خاص خود را با سایر غیر اعضا اعمال می‌کند. در اتحادیه گمرکی اعضا، سیاست تجاری مشترک و یکسانی را نسبت به سایر کشورهای غیر عضو اعمال می‌کنند. بازار مشترک، افزون بر حفظ تمام شرایط اتحادیه گمرکی، تحرک کامل و آزادانه عوامل تولید مانند نیروی کار و سرمایه بین کشورهای عضو را مجاز و امکان‌پذیر می‌سازد. در یک اتحادیه اقتصادی (کامل) کشورهای عضو، سیاست‌های پولی و مالی یکسانی را به کار می‌برند.

آثار تعادل جزئی و ایستای اتحادیه‌های گمرکی را می‌توان برحسب ایجاد (خلق) تجارت و یا انحراف تجارت اندازه‌گیری کرد. خلق تجارت زمانی به وجود می‌آید که واردات ارزان‌تر و با هزینه کم‌تر یک کشور عضو، جانشین برخی تولیدات داخلی گران‌کشوری دیگر می‌شود. این جابه‌جایی درون اتحادیه باعث افزایش تخصص در تولید و افزایش رفاه کشورهای عضو می‌شود. افزون بر این، اتحادیه مولد (خلق‌کننده) تجارت^۶ می‌تواند باعث افزایش رفاه سایر غیر اعضا نیز بشود؛ زیرا افزایش

1. Andrew Walter,

2. European Free Trade Association (EFTA)

3. Richard Gibb, 1994, 7-23.

4. Economic Integration

5. Preferential Trade Arrangements (PTAs), Free Trade Area (FTA), Customs Union (CU), Common Market (CM), Economic Union (EU) and Bilateral Arrangements (BAs)

6. Trade Creation (TC) and Trade Diversion (TD)

7. Trade-Creating Customs Union (TCCU) and Trade Diverting Customs Union (TDCU)

درآمد حقیقی اعضاء به‌سوی توسعه جریان مبادلات تجاری از غیر اعضاء حرکت می‌کند. انحراف تجارت زمانی به وجود می‌آید که واردات گران‌تر و با هزینه بیشتر اعضاء جانشین واردات ارزان و با هزینه کم‌تر غیر اعضاء شود. این مسئله باعث کاهش رفاه می‌شود؛ زیرا تولید را از مسیر مزیت نسبی دور می‌کند.

اتحادیه منحرف‌کننده تجارت ممکن است با توجه به افزایش یا کاهش رفاه باعث خلق تجارت و یا انحراف تجارت شود، نتیجه نهایی بستگی به قدرت نسبی برآیند این دو نیروی مخالف هم دارد. تجارت آزاد موجب استفاده بهینه از منابع جهانی و بیشینه شدن تولید و رفاه جهانی می‌شود؛ بنابراین با توجه به پژوهش واینر در مورد اتحادیه گمرکی (۱۹۵۰)، می‌توان نتیجه گرفت که وی معتقد بود هر حرکت به سمت تجارت آزادتر باعث افزایش رفاه می‌شود. با این فرض که اتحادیه گمرکی باعث افزایش موانع تجاری علیه سایر کشورها نمی‌شوند، حذف موانع تجاری میان اعضای یک اتحادیه مبین حرکت به سمت تجارت آزادتر است. در چنین وضعیتی واینر معتقد بود که افزایش رفاه اعضاء و غیر اعضاء شبیه هم خواهد بود.

هرچند مطالعه واینر با اندکی ابهام آغاز شد ولی در ادامه در سال ۱۹۵۵ جیمز مید نظریه بهینه دوم را به‌طور کامل گسترش داد و در سال ۱۹۵۷ لیپسی و لنکستر تحت یک قاعده عمومی ارائه شد. به هر حال واینر نشان داد نظریه اتحادیه گمرکی حالتی خاص از نظریه بهینه دوم است. بر این اساس وقتی تمام شرایط ضروری برای رسیدن به حداکثر رفاه اجتماعی یا بهینه پارتو فراهم نباشد، تلاش جهت تأمین این شرایط تا حد امکان لزوماً منجر به وضعیت رفاه بهینه دوم نخواهد شد؛ در صورت نبود شرایط لازم برای رسیدن به بهینه پارتو، دومین انتخاب لزوماً انتخابی نیست که با شرایط موجود مطلوب‌ترین انتخاب باشد. شرایطی که تحت آن شرایط یک اتحادیه تشکیل می‌شود به احتمال زیاد از نظر تئوریک منجر به ایجاد تجارت و افزایش رفاه خواهد شد.

نظریه‌ها و بحث‌های موافق و مخالف فراوانی در رابطه با «نقش ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای» ابراز شده است. اقتصاددان کانادایی، واینر^۴ (۱۹۵۰) که یکی از پیشگامان توسعه نظریه اتحادیه گمرکی در سال ۱۹۵۰ بود، به اثر تولیدی خلق تجارت تأکید داشت و اثر مصرفی را نادیده گرفت. جیمز مید نظریه اتحادیه گمرکی را در سال ۱۹۵۵ تکمیل کرد و اولین فردی بود که اثر مصرفی خلق تجارت را مورد توجه قرار داد. در ادامه جانسون^۵ (۱۹۶۵) دو اثر رفاهی پیش‌گفته را برای محاسبه منافع رفاهی کل ناشی از اتحادیه‌های گمرکی معرفی کرد.

واینر، در مقاله با عنوان «موضوع اتحادیه گمرکی»^۶ نگرانی در مورد این ترتیب تجاری بیان داشته است. وی می‌نویسد که وقتی دو کشور بر اساس توافق، تعرفه‌ها را در مورد کالاهای یکدیگر حذف می‌کنند اما همین تعرفه‌ها را برای کالاهایی که از کشورهای ثالث وارد می‌شود حفظ می‌کنند، منجر به بهبود سوددهی مبادله برای تاجران دو کشور می‌شود؛ زیرا هر دو کشور محصولات همسایگان مورد توافق (عضو) را که قادر به تولید ارزان‌تر هستند، وارد می‌کنند؛ اما باید توجه داشت که در این حالت، تجارت منحرف می‌شود؛ زیرا اکنون دو کشور، کالاهایی از یکدیگر می‌خرند که سابق بر این، از سایر کشورهایی که در تولید آن‌ها کارا تر بودند، وارد می‌کردند. پیام صریح واینر این است که ترتیب تجاری ترجیحی با تبعیض در آزادسازی تجاری به تجارت اعضاء خود و رفاه جهانی آسیب وارد می‌کند (واینر، ۱۹۵۰).

نظریه واینر توسط برخی از اقتصاددانان معاصر مورد انتقاد قرار گرفته است. در مقابل این نظریه، نظریه «شرکای تجاری طبیعی» مطرح می‌شود. بر این اساس، اگرچه تجارت بر مبنای مزیت نسبی استوار است، ولی تحت تأثیر مسائلی از قبیل وضعیت جغرافیایی قرار دارد و حذف فاصله، هزینه حمل و نقل را کاهش می‌دهد. همسایگان در چنین مناطقی در گستره وسیعی با یکدیگر به داد و ستد می‌پردازند و در این شرایط، انحراف تجاری اندک خواهد بود (حسینی، ۱۳۸۶؛ کروگمن و لوتز،^۸

1. James Mead
2. Lipsey & Lancaster
3. Theory of the second best
4. Jacob Viner
5. Johnson
6. The Customs Union Issue
7. Natural Trading Partners (NTP)
8. Krugman & Lutz

(۱۹۹۱). این نظریه به‌طور تجربی در مناطق جغرافیایی جهان به‌ویژه در اروپا و آمریکای شمالی تأیید شده است. نظریه‌های اخیر مورد بحث و تجزیه و تحلیل اقتصاددانان از جمله جاگدیش باگواتی اقتصاددان هندی تبار آمریکایی قرار گرفته است. باگواتی یادآوری می‌نماید که اقتصاددانان پیش‌گفته، آثار ترتیبات منطقه‌ای را به‌صورت ایستا در نظر می‌گیرند و اثرات پویای این ترتیبات را که با در نظر گرفتن عامل زمان در تسریع و یا کاهش موانع تجاری در تجارت جهانی سنجیده می‌شود، لحاظ نمی‌کنند. باگواتی دو مفهوم بلوک‌های بازدارنده و سازنده را مطرح می‌کند که به دو مفهوم انحراف و ایجاد تجارت که توسط واینر مطرح شده بود، نزدیک است (باگواتی، ۱۹۹۶).

مسئله انحراف تجارت و یا بازدارنده بودن ترتیبات در رشد تجارت ملل، به‌سادگی قابل اندازه‌گیری نیست و بدین لحاظ، به اهداف و اصول تشکیل بلوک‌ها باید توجه بیشتری معطوف شود. در متون تجارت، ترتیبات منطقه‌ای نوعی سیاست تجاری در راستای کاهش یا حذف موانع و محدودیت‌های تجاری میان اعضاء قلمداد می‌شود. انحراف تجارت که به‌عنوان یکی از آثار منفی ترتیبات ترجیحی در سطح منطقه‌ای شناخته می‌شود، در حالتی رخ می‌دهد که تولیدات نامرغوب و پرهزینه اعضاء در نتیجه بر خورداری از ترجیحات تجاری جایگزین تولیدات مرغوب‌تر و کم‌هزینه‌تر غیر عضو شوند (بانک جهانی، ۲۰۰۰: ۴۰). حذف و یا کاهش عوارض وارداتی تولیدات منطقه‌ای که در رقابت مستقیم با تولیدات غیر منطقه‌ای است، موجب کاهش قیمت تمام‌شده این نوع محصولات در بازار منطقه‌ای شده و زمینه جایگزینی واردات کم‌هزینه‌تر از غیر اعضاء را فراهم می‌نماید. انحراف تجارت، هزینه‌ها و آثار سوء زیادی را از خود برجای می‌گذارد.

از مهم‌ترین اثرات منفی انحراف تجارت ایجاد اختلال در شرایط طبیعی رقابت، تقسیم منابع و بهره‌گیری از مزیت نسبی در سطح بین‌الملل است. تغییر الگوی مبتنی بر مزیت نسبی در تجارت ناشی از انحراف تجارت، در نهایت موجب کاهش رفاه مصرف‌کنندگان می‌شود (بانک جهانی، ۲۰۰۰: ۴۲). مصرف‌کنندگان داخلی ناگزیر می‌شوند به دلیل وجود اثر انحراف تجارت، کالاهای نامرغوب‌تر تولیدکنندگان منطقه‌ای را با هزینه‌ی گزاف‌تر خریداری نمایند. از دیگر هزینه‌های عمده انحراف تجارت، می‌توان به از دست رفتن عواید و درآمد گمرکی دولت‌ها اشاره کرد. این مسئله به‌طور خاص در ارتباط با کشورهای درحال توسعه که اتکاء بیشتری به درآمد گمرکی به‌عنوان یکی از منابع تأمین بودجه دارند، موضوعیت بیشتری می‌یابد.

حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا همه ترتیبات منطقه‌ای به انحراف تجارت منجر می‌شوند؟ در چه شرایطی یک ترتیب تجاری موجب اثر انحراف تجارت می‌شود؟ و چگونه می‌توان از وقوع انحراف تجارت در یک ترتیب تجاری مانع شد؟ در این رابطه باید تصریح کرد که انحراف تجارت هنگامی به‌وقوع می‌پیوندد که در عین حذف و یا کاهش موانع تجاری در قالب یک ترتیب منطقه‌ای، موانع تجاری برای غیر اعضاء حفظ شود. معمولاً هزینه انحراف تجارت معادل میزان عوارضی است که بر واردات کالاهای تولیدکنندگان غیر منطقه‌ای اعمال می‌شود. بر این اساس، کاهش موانع تجاری برای صادرکنندگان غیر عضو، هم‌زمان با مبادله ترجیحات تجاری بین اعضاء، هزینه انحراف تجارت را کاهش داده و یا از بین می‌برد. از دیگر شرایط لازم برای وقوع انحراف تجارت، این مسئله است که دیگر اعضای یک ترتیب تجاری نیز موانع تجاری مشابهی را برای تولیدکنندگان غیر منطقه‌ای اعمال کنند.

این موضوع عمدتاً در تجارت آزاد که اعضاء، برخلاف اتحادیه گمرکی، به اتخاذ سیاست تجاری مشترک در رابطه با غیر اعضاء اقدام نمی‌کنند، مطرح می‌شود. بر این اساس، در صورتی که یکی از اعضای تجارت آزاد موانعی را بر سر صادرات غیر اعضاء اعمال نکرده و یا تعرفه پایین وضع نماید، هزینه انحراف تجارت در چنین حالتی در منطقه کاهش و یا از بین می‌رود. البته در صورتی که اعضای تجارت آزاد شرایط و ضوابط سخت‌گیرانه‌ای را در رابطه با تعیین مبدأ کالاها اعمال نمایند، صادرات مجدد کالاهای تولیدکنندگان غیر منطقه‌ای با دشواری‌هایی مواجه می‌شود که این مسئله مانع جلوگیری از انحراف تجارت می‌شود (هوگمن و شیف، ۲۰۰۲: ۵۵۳).

1. Jagdish Bhagwati

2. Trade Diversion (TD) and Trade Creation

(TC)

3. Bhagwati

4. World Bank

5. Hoekman & Schiff

اگرچه انحراف تجارت از آثار منفی ترتیبات منطقه‌ای است، ولی ایجاد تجارت از منافع و مهم‌ترین اثرات مثبت آن است. این اثر که موجب افزایش حجم تجارت میان اعضای ترتیبات می‌شود، زمانی به وقوع می‌پیوندد که تولیدات کارآمدتر و کم‌هزینه‌تر دیگر اعضاء در نتیجه آزادسازی تجاری جایگزین تولیدات غیر کارآمد و هزینه‌بر داخلی شود. از آنجاکه اثر ایجاد تجارت در نتیجه رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای در ارتباط با بخش‌ها و محصولات که قبلاً مورد حمایت قرار گرفته و تجارتی با دنیای خارج در آن‌ها وجود نداشته است، شکل می‌گیرد، فاقد هرگونه اثر سوء برای تولیدکنندگان غیر منطقه‌ای است. این مسئله باعث افزایش فشار سیاسی در مخالفت با این‌گونه ترتیبات شده و مقاومت‌هایی را علیه آزادسازی تجاری ایجاد می‌کند. بر این اساس، اعضای ترتیبات غالباً برای جلوگیری از اثر ایجاد تجارت و خسارت به تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی در جریان آزادسازی تجاری بخش‌ها و یا محصولات خاصی را از شمول تعهدات آزادسازی مستثنا ساخته و یا ابزارها و سازوکارهای حفاظتی آسان‌تری را فراهم می‌آورند (هوگمن و شیف، ۲۰۰۲: ۵۵۴). شکل‌گیری موفق و کارآمد یکپارچگی اقتصادی دارای منافع رفاهی ایستا و پویای هستند. افزون بر آثار رفاهی ایستا، کشورها می‌توانند با عضویت در یکپارچگی اقتصادی، منافع پویای مهمی به دست آورند. منافع پویا با توجه به افزایش رقابت، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، تشویق سرمایه‌گذاری و استفاده مطلوب‌تر از منابع اقتصادی حاصل می‌شود.

احتمال افزایش رقابت

بزرگ‌ترین نفع پویای ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی احتمال افزایش رقابت است. در نبود یکپارچگی اقتصادی و با وجود موانع تجاری، رشد تولیدکنندگان به‌ویژه تولیدکنندگان بازارهای انحصار کامل و انحصار چندجانبه، آهسته و کند خواهد بود. منتهی با شکل‌گیری یکپارچگی و حذف موانع تجاری میان اعضاء، تولیدکنندگان هر کشور عضو یا باید به رقابت شدید و کارآ با سایر کشورهای عضو بپردازند و یا تجارت را ترک نمایند. افزایش سطح رقابت موجب افزایش انگیزه استفاده از فناوری جدید و فرایندی برای ارتقای رشد و بهبود توسعه اقتصادی می‌شود. سرانجام تمام فعالیت‌ها منجر به کاهش هزینه‌های تولید و نفع مصرف‌کنندگان خواهد شد. البته در یکپارچگی اقتصادی باید کاملاً با حساسیت (هوشیاری) و محتاطانه عمل کرد؛ زیرا با تصویب و حمایت از قوانین ضد تراست، فعالیت‌های مرتبط با انحصار چندجانبه نظیر تبانی و توافق بر سر تقسیم بازارها که موجب محدودیت رقابت ملی می‌شود، جانشین فعالیت‌های یکپارچگی نشود. این شیوه در یکپارچگی موفق و سرآمد جهانی نظیر اتحادیه اروپا دقیقاً مشهود است.

صرفه‌های ناشی از مقیاس

دومین نفع ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس است که از بزرگ شدن بازارها نشئت می‌گیرد. به‌طوری که قابل یادآوری است که حتی کشوری کوچک خارج از یکپارچگی اقتصادی نیز می‌تواند به کوچک بودن بازار داخلی خود غلبه نماید و با صدور کالا به سایر کشورها به‌طور اساسی به صرفه‌های ناشی از مقیاس در تولید دست یابد. برای نمونه، این وضعیت در مورد صنایع بسیار بزرگ کشورهای نسبتاً کوچکی نظیر بلژیک و هلند موضوعیت دارد؛ زیرا این کشورها توانستند با تولید در بازار داخل و صادرات به‌طور کامل از صرفه‌های ناشی از مقیاس استفاده نمایند. به هر حال بعد از تشکیل اتحادیه اروپا با کاهش تنوع محصولات تولیدی هر کارخانه و افزایش تولیدات جاری، کشورها از صرفه‌های ناشی از مقیاس منافع زیادی به دست آورده‌اند.

تشویق سرمایه‌گذاری‌ها

منافعی که از شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی به دست می‌آید ناشی از تشویق سرمایه‌گذاری‌ها با انگیزه کسب سود از بازارهای بزرگ و رقابتی است. افزون بر این، این شکل‌گیری باعث می‌شود تا کشورهای غیر عضو به ارائه تسهیلات تولیدی به آن

۱. ایجاد تجارت موجب افزایش بهره‌وری و تخصصی‌شدن تولیدات منطقه‌ای بر پایه مزیت‌نمایی و بهبود رفاه عمومی اعضا می‌شود. معمولاً آن دسته از ترتیبات که عمدتاً به ایجاد تجارت منجر می‌شوند، با مخالفت گروه‌های ذی‌نفع داخلی روبرو می‌شوند. اثر ایجاد تجارت، از آنجا که در نتیجه رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای شکل می‌گیرد، تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی را با بحران مواجه، و آنها را ناگزیر به افزایش بهره‌وری و یا خروج از گردونه رقابت می‌کنند. تعطیلی تولیدات ناکارآمد، کاهش تولیدات داخلی و از دست رفتن فرصت‌های شغلی در نتیجه سیل واردات از تولیدکنندگان کارآمدتر منطقه‌ای از پیامدهای منفی ایجاد تجارت برای اقتصاد اعضا است.

بپردازند، این تسهیلات تولیدی جهت مقابله با موانع تجاری وضع شده بر محصولات اعضای خارجی طراحی شده است. این تسهیلات به تعرفه کارخانه‌ای معروف‌اند، سرمایه‌گذاری‌های عظیم بنگاه‌های ایالات متحده بعد از سال ۱۹۵۵ در اروپا را نباید جدا از چنین رشد سریعی در بازار مورد بررسی قرار داد.

تحرك عوامل تولید سرانجام در شکل‌گیری یکپارچگی‌ها، نظیر بازار مشترک و اتحادیه کامل اقتصادی، تحرك آزاد عوامل تولید: نیروی کار و انواع سرمایه احتمالاً باعث تخصیص بهینه و استفاده مطلوب‌تر از منابع در کل جامعه می‌شود.

منافع پویای ناشی از شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی قطعاً بیش از منافع ایستای رفاهی است. افزون بر این، اهمیت منافع پویا بیش از منافع ایستا است. بی‌تردید پیوستن انگلیس به اتحادیه اروپا در سال ۱۹۷۳ به علت همین منافع پویا بوده است. مطالعات تجربی نشان می‌دهد که منافع پویا حدود ۵ تا ۶ برابر بیشتر از منافع ایستا بوده است.^۲

به هر حال عضویت در یکپارچگی اقتصادی به علت منافع ایستا و پویای آن فقط یک راه‌حل بهینه دوم است. ممکن است بهترین خط‌مشی برای یک کشور این باشد که به‌طور یک‌جانبه تمام محدودیت‌ها و موانع تجاری را حذف نماید. برای کشوری بزرگ نظیر ایالات متحده آمریکا که می‌تواند روی رابطه مبادله خود تأثیر گذارد، کارایی منافع ناشی از حذف یک‌جانبه موانع تجاری بستگی به اهمیت وزن این منافع در مقابل زبان‌های ناشی از بدتر شدن رابطه مبادله دارد. البته حذف یک‌جانبه تمام موانع تجاری از نظر سیاسی بسیار مشکل است؛ زیرا با مخالفت بسیاری از کشورهای کوچک تأثیرگذار که از حذف موانع تجاری آسیب می‌بینند، روبه‌رو خواهد شد. یک پرسش مهم این‌که بلوک‌های منطقه‌ای در تجارت آزاد چندجانبه بلوک‌های پایدار هستند یا بلوک‌های ناپایدار؟ در اینجا سطح عدم توافق بالا است. برخی از اقتصاددانان معتقد هستند که بلوک‌های منطقه‌ای باعث تسریع آزادسازی تجاری می‌شود. سایر اقتصاددانان مانند باگواتی اعتقاد دارند که بلوک‌های منطقه‌ای باعث کاهش آزادسازی تجارت چندجانبه می‌شود و در نتیجه تعارض‌های بالقوه درون بلوک تجاری را به همراه دارد. احتمالاً در دو حالت جهان بهتری می‌توان مشاهده کرد، اگر بلوک‌های تجاری کوشش نمایند تا محدودیت‌های تجاری خارجی را مانند محدودیت‌های تجاری درون بلوک حذف کنند و به‌آسانی اعضای جدید را بپذیرند.

پیشینه پژوهش

این مطالعه در زمره نخستین مطالعاتی است که منافع پویای اقتصادی سیاسی بین‌المللی شکل‌گیری گروه دی ۸ می‌پردازد. از مجموعه مقالات مندرج در جدول، تنها مورد مطالعه حسینی و همکاران (۱۴۰۳) که صرفاً به توسعه تجارت ایران و شناسایی و احصای زمینه‌های سرمایه‌گذاری‌های صنعتی این گروه نگاهی داشته است. با این وجود، هیچ‌کدام از منابع مندرج در جدول به منافع پویای اقتصادی سیاسی گروه دی ۸ نپرداخته است. البته وجه تمایز این مطالعه افزون بر اینکه از منظر منافع پویای اقتصادی سیاسی است، بلکه از جنبه طیف و تنوع موضوعی نیز کامل و جامع است. زیرا این مطالعه از جنبه‌های رقابت‌پذیری ملی، صرفه‌های مقیاس، جریان سرمایه‌گذاری خارجی و منافع تجاری و نظایر آن پرداخته است. در جدول ۲ عنوان پاره‌ای پژوهش‌های مرتبط با موضوع، روش مطالعه و نتایج پژوهش به‌طور موجز و به‌اختصار آورده شده است.

جدول ۲. پاره‌ای شواهد تجربی و مروری بر مطالعات و پژوهش‌ها (نگارندگان، مروری بر مطالعات و پژوهش‌های انجام‌شده مرتبط در دو

دهه گذشته تا ۲۰۲۴)

مؤلف (سال)	عنوان مقاله / کتاب	فصلنامه	روش پژوهش	نتایج پژوهش
بزرگی و حسینی (۱۳۸۱)	شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک هم‌پیوندی منطقه‌ای	پژوهشنامه بازرگانی	نماگرها و معیارهای چندگانه کلیدی اقتصادی و اقتصاد بین‌الملل	شناسایی شرکای تجاری طبیعی منطقه‌ای ایران در منطقه منا
حسینی و هومن (۱۳۸۶)	مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای اکو در فرایند منطقه‌گرایی	دانش و توسعه	معیارهای همگونی و کارآمدی منطقه‌گرایی	ناموفق در همگونی اقتصادی و ناکارآمدی در همگرایی منطقه‌ای

1. Tariff Factories

۲. مباحث پولی مربوط به شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی با عنوان مناطق بهینه ارزی، در در چارچوب مالیه بین‌الملل، خارج از دامنه این مقاله است.

ادامه جدول ۲. پاره‌ای شواهد تجربی و مروری بر مطالعات و پژوهش‌ها

مؤلف (سال)	عنوان مقاله / کتاب	فصلنامه	روش پژوهش	نتایج پژوهش
حسینی (۱۳۸۹)	توسعه تجارت ایران با سازمان همکاری شانگهای	-	مجموعه ملاک‌ها و شاخص‌های متنوع و مختلف اقتصادی و تجارت منطقه‌ای	ارزیابی توسعه اقتصادی و تجارت منطقه‌ای
بزرگی و حسینی (۱۳۸۹)	سازمان همکاری شانگهای: تحولات گذشته و چشم‌انداز آینده	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیارهایی از جنبه‌های پنج‌گانه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری، انرژی و نظامی	قابلیت ارتقا به بزرگ‌ترین قطب‌های بین‌المللی چندبجعی
امیراحمدیان و حسینی (۱۳۹۰)	مطالعه جایگاه ژئواکونومی سازمان همکاری شانگهای در جهان	ژئوپلیتیک	معیارهایی از جنبه‌های چندگانه توسعه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساخت‌ها	شناسایی قوت و ضعف‌ها و فرصت‌ها و تهدیدهای مشترک پیش رو
راسخی و حسینی (۱۳۹۶)	ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه دریای خزر	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیارهای همگونی و کارآمدی منطقه‌گرایی	ارزیابی همگونی اقتصادی و همگرایی تجارت منطقه‌ای
حسینی، امیراحمدیان و نصیرزاد (۱۳۹۷)	مطالعه شاخص‌های توسعه‌ای کشورهای ساحلی خزر در فرایند منطقه‌گرایی	مطالعات اوراسیای مرکزی	معیارهایی از جنبه‌های چندگانه توسعه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساخت‌ها	بلوک‌های منطقه‌ای سازنده با شکل‌گیری تدریجی FTA
حسینی، امیراحمدیان (۱۴۰۳)	یکپارچگی اقتصادی و تجاری سازمان همکاری اقتصادی اکو و ایران	مطالعات کشورها	معیارهایی از جنبه‌های چندگانه توسعه اقتصاد، تجارت، سرمایه‌گذاری و زیرساخت‌ها	شکاف توسعه‌ای معنی‌دار در انواع معیارهای چندگانه پیش‌گفته
حسینی، مرادی حقیقی و رحمانی (۱۴۰۳)	توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه دی ۸	مطالعات کشورها	معیارها با محوریت توسعه تجارت و همکاری‌های صنعتی	شناسایی و احصای زمینه‌های سرمایه‌گذاری‌های صنعتی

باید اذعان نمود این مطالعه از جنبه موضوعی کاملاً متمایز به شکل‌گیری منطقه‌گرایی با محوریت گروه دی ۸ می‌پردازد؛ درواقع هیچ‌کدام از این مطالعات و پژوهش‌ها از جنبه منافع پویای اقتصادی سیاسی بین‌المللی شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی گروه دی ۸ در دوره بلندمدت نپرداخته‌اند. بدین ترتیب این مطالعه نخستین بار است از ابعاد و جنبه‌های مختلف منافع پویای اقتصادی سیاسی بین‌المللی شکل‌گیری سازمان همکاری اقتصادی گروه دی ۸ در بلندمدت از بدو تا امروز - ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳- می‌پردازد.

روش‌شناسی مطالعه و جمع‌آوری داده‌ها ترتیبات منطقه‌ای به گسترش تجارت بین اعضاء کمک می‌کنند. امروزه ترتیبات تجاری مختلفی در دنیا فعالیت دارند و سطوح کارآمدی بین آن‌ها متفاوت است. این سؤال مطرح است که در چه شرایطی می‌توان یک ترتیب تجاری را در مقایسه با دیگر ترتیبات منطقه‌ای مشابه، موفق و کارآمد ارزیابی نمود و اصولاً ملاک‌های موفقیت یک ترتیب تجاری چیست؟ ساده‌ترین شاخصی که می‌توان به‌عنوان معیاری برای امکان‌سنجی ادغام بین گروهی از کشورها استفاده کرد، تولید ناخالص داخلی (اندازه اقتصاد) کشورهاست. وقتی کشورها از نظر اندازه اقتصاد و درآمد سرانه به هم نزدیک‌تر باشند، امکان تجارت بین آن‌ها افزایش می‌یابد (هیلپمن، ۱۹۸۷: ۸۱۲). درواقع کشورها از نظر اندازه اقتصاد به هم نزدیک و تولیدات متنوع‌تری را وارد می‌کنند. نتایج تجربی آن برای سازمان توسعه و همکاری اقتصادی مورد تأیید است.

داده‌های آمارهای بین‌المللی این مطالعه از نهادهای بین‌المللی از جمله بانک جهانی و کنفرانس توسعه و تجارت ملل متحد (آنکتاد) جمع‌آوری، پردازش، تحلیل و ارزیابی شده است؛ منتهی اطلاعات آماری به‌روز ایران در چند سال اخیر به‌ویژه در وضعیت تشدید تحریم‌ها، مخدوش و ماهیت غیررسمی و پیش‌بینی شده دارد؛ بنابراین تحلیل‌ها مقاطع سالانه به سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۳ بسنده شده است که البته برای هدف‌های این نوشتار کافی به نظر می‌رسد. به هر حال داده‌های آماری دی ۸ تا حد امکان و تا سال ۲۰۲۳ به‌روز شده است. درواقع نظر به نتایج پژوهش در ۵ سرفصل، داده‌های آمارهای بین‌المللی به شرح

زیر گردآوری، تنظیم و دسته‌بندی شده است:

نخست، شاخص‌های کلیدی اقتصادی بین‌المللی دی‌۸ و کشورهای عضو آن ارزیابی می‌شود. **دوم**، از منافع پویای منطقه‌گرایی ارتقای رقابت اقتصاد ملی کشور عضو در مقیاس جهانی و منطقه‌ای است. به همین منظور جایگاه جهانی رقابت (اعم از شاخص کلی، ارکان اساسی و ۱۲ مؤلفه کلیدی) ایران و کشورهای عضو دی‌۸ در مطالعه تطبیقی در مقاطع سالانه در دهه ۲۰۱۰ مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

سوم، از آثار شکل‌گیری موفق اتحادیه، تشویق سرمایه‌گذاری‌ها است. جریان ورودی و خروجی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای دی‌۸ به‌طور کلی و یکایک کشورهای عضو آن به‌خصوص در بازه چند سال اخیر مورد مطالعه و ارزیابی قرار می‌گیرد.

چهارم، از آثار شکل‌گیری موفق سازمان همکاری اقتصادی دی‌۸، در صرفه‌های ناشی از مقیاس مشهود است که از بزرگ شدن بازارها نشئت می‌گیرد. داده‌های اندازه بازار دی‌۸ از گزارش‌های سالانه آنکتاد گردآوری و پردازش می‌شود.

پنجم، اطلاعات داده‌های آماری شرکای تجاری درون منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای و همچنین همگرایی تجاری کشورهای عضو دی‌۸ با محوریت تجارت به‌خصوص صادرات ایران از گزارش سالانه آمارهای تجارت جهانی جمع‌آوری و اخذ شده است.

نتایج پژوهش و منافع پویای یکپارچگی اقتصادی با توجه به احتمال افزایش رقابت، صرفه‌های ناشی از مقیاس، تشویق سرمایه‌گذاری و استفاده مطلوب‌تر از منابع اقتصادی برای دی‌۸ به‌طور کلی و سهم‌بری از منافع به تفکیک کشورها ارائه شده است.

احتمال افزایش رقابت

هرچند دی‌۸ در مراحل اولیه شکل‌گیری منطقه‌گرایی قرار دارد، اما انتظار می‌رود با شکل‌گیری، تولیدکنندگان هر کشور عضو احتمالاً یا باید به رقابت شدید و کارآ با سایر اعضا بپردازند و یا تجارت را ترک نمایند. افزایش سطح رقابت موجب افزایش انگیزه استفاده از فناوری جدید و بنابراین ارتقای رشد و بهبود توسعه می‌شود. سرانجام تمام فعالیت‌ها منجر به کاهش هزینه تولید و نفع مصرف‌کنندگان می‌شود. در جدول ۴، جایگاه جهانی رقابت‌پذیری (اعم از شاخص کلی، سه رکن اساسی و ۱۲ مؤلفه کلیدی) ایران در مطالعه تطبیقی با بهترین جهان در مقاطع سالانه در دهه ۲۰۱۰ مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج مطالعه حاکی است که: یکم، از ارزیابی رقابت‌پذیری جهانی ایران نتیجه می‌شود ایران در سال ۲۰۱۰ در رقابت جهانی با کسب امتیاز با ۴،۱۴ از ۱۰ در رتبه ۶۹ در بین ۱۳۹ کشور در گزارش رقابت جهانی (در وضعیت گذار از مرحله مبتنی بر عوامل تولید به مرحله بهبود کارایی) قرار داشت. طی دوره تا قبل از بازنگری شاخص در سال ۲۰۱۷-۱۸، همچنان رتبه ۶۹ احراز کرده بود. البته طی این مدت شاخص رقابت‌پذیری با رکورد رتبه ۸۳ برای سال ۲۰۱۴-۱۵ پرنوسان بوده است. منتهی با بازبینی شاخص رقابت‌پذیری در سال ۲۰۱۸ و اهمیت یافتن مؤلفه‌های نرم، در دو سال ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ شاخص رقابت‌پذیری ایران، به رتبه ۸۹ و ۹۹ تنزل یافته است. دوم، شاخص رقابت جهانی ایران پرنوسان و با ۳۰ رتبه تنزل، روبه افول است. این تنزل رتبه رقابت جهانی ایران ریشه در سقوط ثبات محیط اقتصاد کلان (۸۹)، پویایی محیط کسب‌وکار (۵۰)، نهادها (۳۸) و کارایی بازارها: کالا (۳۵) دارد. از مطالعه شکاف شاخص رقابت‌پذیری ایران در مقیاس جهانی (رتبه برتر جهان) و منطقه‌ای (ترکیه) گویای آن است شکاف شاخص رقابت‌پذیری ایران به‌ویژه بعد از بازنگری روبه افزایش گذاشته است به‌طوری که شکاف شاخص در سال ۲۰۱۹ ایران با رتبه برتر جهان به ۳۷،۵ درصد و با رتبه برتر منطقه - ترکیه - به ۱۴،۷ درصد رسیده است.

جدول ۳. جایگاه جهانی رقابت‌پذیری ایران در مقایسه با بهترین کشور در دهه ۲۰۱۰-۲۰۱۹ (نتایج تحقیق به نقل از گزارش رقابت

۱. نظریه تعداد کشورها از ۱۳۸ تا ۱۴۸ کشور در طی دوره، احتمالاً در جابه‌جایی و تغییر رتبه ایران بی‌تاثیر نبوده باشد. تغییر در کمیت و کیفیت شاخص‌ها و متغیرهای شکل‌دهنده ۱۲ مؤلفه رقابت از ۲۰۱۷، در این جابه‌جایی تاثیر دارد. با این وجود، با کشورهای یکسان طی دوره، کاهش ۳۰ رتبه‌ای جایگاه ایران، شکاف در شاخص‌های نرم مشهود است.

جهانی مجمع جهانی اقتصاد سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۰

رتبه ۱ جهان	رتبه (تغییر)			نمره و امتیاز ارزش عددی ایران			شرح مؤلفه‌های ۱۲ گانه	حوزه کلی	
	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۶	۲۰۱۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸			۲۰۱۰
ایالات متحده	(-۱۰)۹۹	(-۲۰)۸۹	(-۵)۷۴	۶۹	(-۱,۹)۵۳,۰	۵۴/۹ (+)	شاخص کلی رقابت‌پذیری جهانی	(I) الزامات و نیازهای اساسی (محیط کمکی)	
فنلاند	(+۱) ۱۲۰	-۳۹)۱۲۱ ( )	(+۱۰)۷۲	۸۲	(-۱,۸) ۴۲,۵	۴۴/۳ (+)	(۱) نهادها		
سنگاپور	(-۴) ۸۰	(-۲) ۷۶	(+۷) ۶۷	۷۴	(-۰,۶) ۶۴,۸	۶۵/۴ (-)	(۲) زیرساخت‌ها		
کره جنوبی	(-۴) ۸۴	(+۷) ۸۰	(-۱۷) ۱۰۴ ( )	۸۷	(+۳,۲) ۵۰,۸	۴۷/۶ (+)	(۳) آمادگی تکنولوژیکی (انطباق‌پذیری ICT)		
۳۳ کشور	-۱۷)۱۳۴ ( )	-۷۲)۱۱۷ ( )	(+۱۸) ۲۷	۴۵	(-۱۴,۷) ۵۲,۲ ( )	۶۶/۹ (+)	(۴) ثبات محیط اقتصاد کلان		
۴ کشور	(+۱۲) ۷۲	(-۳۰) ۸۴	(+۴) ۵۰	۵۴	(+۲,۹) ۸۰,۴	۷۷/۵ (+)	(۵) سلامت (بهداشت و آموزش)		(II) سرمایه انسانی
سوئیس	(-۱) ۹۲	(+۷) ۹۱	(+۹) ۸۹	۹۸	(+۰,۹) ۵۷,۹	۵۷/۰ (-)	(۶) مهارت‌ها (آموزش عالی و حرفه‌ای)		
هنگ‌کنگ	(+۱) ۱۳۳	۱۳۴ (-۳۶)	(-۵) ۱۰۳	۹۸	(-۰,۴) ۴۱,۶	۴۲/۰ (-)	(۷) کارایی بازار کالا (محصول)		(III) بازارها
سنگاپور	(-۴) ۱۴۰	(-۱) ۱۳۶	(-۴) ۱۳۹	۱۳۵	(-۱,۸) ۴۱,۳	۴۳/۱ (-)	(۸) بازار نیروی کار		
هنگ‌کنگ	-۲۵)۱۳۳ ( )	(+۲۲) ۹۸	(-۳) ۱۲۳	۱۲۰	(-۵,۰) ۴۷,۵	۵۲/۵ (-)	(۹) نظام / بازارهای مالی		
چین	(-۲) ۲۱	(+۱) ۱۹	(-۱) ۲۱	۲۰	(-۰,۴) ۷۴,۱	۷۴/۵ (+)	(۱۰) اندازه بازار		
ایالات متحده	-۱۳)۱۳۲ ( )	-۳۷)۱۱۹ ( )	(-۱۰) ۹۲	۸۲	(-۵,۷) ۴۴,۳	۵۰/۰ (-)	(۱۱) پویایی محیط کسب‌وکار		(IV) اکوسیستم نوآوری
آلمان	(-۶) ۷۱	(+۲۶) ۶۵	(+۲۱) ۷۰	۹۱	(-۰,۴) ۳۸,۰	۳۷/۶ (+)	(۱۲) توانایی نوآوری		

مطابق اطلاعات جدول ۳، بهترین رتبه ایران در شاخص رقابت جهانی برای دو سال قبل از شروع تحریم‌ها (۱۳۹۰) و سال نخست پس‌ابرجام (۱۳۹۶) که تعدادی مؤثری از ۱۲ مؤلفه ثبات نسبی داشتند، رخ داده است. در مقابل، بدترین رتبه ایران با ۹۹ در سال ۱۳۹۸ با تشدید تحریم‌ها و بی‌ثباتی مؤلفه‌های آن از جمله ثبات محیط اقتصاد کلان ایران رخ داده است. جدول ۵ شکاف شاخص رقابت ایران را در مقایسه با کشورهای نوظهور و تازه صنعتی شده نسل نخست و دوم به‌خصوص کشورهای عضو دی‌۱ را طی چهار مقطع سالانه در یک دهه اخیر از ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ را ارائه می‌دهد. مطابق جدول، نتیجه می‌شود که طی دو مقطع اول دوره با شاخص رقابت، ایران بالاترین شکاف با کشورهای تازه صنعتی شده و نوظهور نسل نخست و دوم از جمله مالزی، با بیش از ۱۵ درصد شکاف مواجه بوده است. حال آنکه با شاخص رقابت در دو مقطع اخیر ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹، شکاف شاخص رقابت ایران، به بیش از ۲۵ درصد روبه افزایش گذاشته است.

جدول ۴. تحلیل شکاف رقابت‌پذیری (GCI) ایران در مقایسه با بهترین عملکرد منطقه‌ای و جهانی (WEF, GCI, 2008-2021. (wef.org))

شرح	برنامه توسعه	ایران		عملکرد به رتبه برتر (۱) جهان		عملکرد ایران به برتر منطقه: ترکیه	
		رتبه	تغییر امتیاز	کشور	تغییر امتیاز	رتبه	% شکاف
۱۱-۹۰-۱۳۸۹ (۲۰۱۰)	سال ۵ برنامه توسعه ۴	۶۹	...	سوئیس	۵۶۳	(۱) ۴,۲۵	(۲۶) ۹۷,۴
۱۴-۹۳-۱۳۹۲ (۲۰۱۳)	سال ۲ برنامه توسعه ۵	۸۲	-۱۳	سوئیس	۵۵۷	(۲۶,۹) ۷۳,۱	(۸۵) ۹۱,۵
۱۵-۹۴-۱۳۹۳ (۲۰۱۴)	سال ۳ برنامه توسعه ۵	۸۳	-۱	سوئیس	(+۰,۱۳) ۵,۷۰	(۲۹,۳) ۷۰,۷	(۹۶) ۹۰,۴

ادامه جدول ۴. تحلیل شکاف رقابت‌پذیری (GCI) ایران در مقایسه با بهترین عملکرد منطقه‌ای و جهانی

شرح	برنامه توسعه	ایران			عملکرد به رتبه برتر (۱) جهان			عملکرد ایران به برتر منطقه: ترکیه		
		رتبه	تغییر رتبه	امتیاز	کشور	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز	% شکاف
۱۳۹۳-۹۴ (۱۶-)	سال ۴ برنامه توسعه ۵	۷۴	+۹	۴۰٫۹	سوئیس	۵۷۶ (+۰٫۶)	۷۱٫۰ (۳۹٫۰)	۴۰٫۳۷ (۰)	۵۱ (-۶)	۹۳۶ (۶٫۴)
۱۳۹۴-۹۵ (۱۷-)	سال ۵ برنامه توسعه ۵	۷۶	-۲	۴۰٫۱۲	سوئیس	۵۸۱ (+۰٫۵)	۷۰٫۹ (۳۹٫۱)	۴۰٫۳۹ (۰)	۵۵ (-۴)	۹۳۸ (۶٫۲)
۱۳۹۵-۹۶ (۱۸-)	سال ۱ برنامه توسعه ۶	۶۹	+۷	۴۰٫۳۷	سوئیس	۵۸۶ (+۰٫۵)	۷۲٫۹ (۳۷٫۱)	۴۰٫۴۲ (۰)	۵۲ (+۳)	۹۶۶ (۳٫۴)
۱۳۹۶-۹۷ (۲۰-۱۸)	سال ۲ برنامه توسعه ۶	۸۹	-۱	۵۴٫۹	آمریکا	۸۵۶ (+۰٫۸)	۶۴٫۱ (۳۵٫۹)	۶۱٫۶ (+۰٫۱)	۶۱ (-۳)	۸۹٫۱ (۱۰٫۹)
۱۳۹۷-۹۸ (۲۰-۱۹)	سال ۳ برنامه توسعه ۶	۹۹	-۱۰	۵۳٫۰	سنگاپور	۸۴۸ (+۱٫۳)	۶۲٫۵ (۳۷٫۵)	۶۲٫۱ (+۰٫۵)	۶۱ (۰)	۸۵٫۳ (۱۴٫۷)

ارزیابی شاخص رقابت جهانی ایران با اعضای دی ۸ می‌توان نتیجه گرفت که: طیفی از اعضای دی ۸ که شکاف شاخص رقابت جهانی ایران با آن طی دوره پیوسته روبه افزایش گذاشته است. برای نمونه ارزش و رتبه شاخص رقابت جهانی مالزی طی دوره پیوسته روبه بهبود گذاشته است، این در حالی است که شاخص رقابت جهانی ایران روبه تنزل گذاشته است، بنابراین پیوسته طی دوره شکاف رقابت جهانی ایران با آن عمیق‌تر شده است. این تحلیل برای طیفی از ۸ کشور دی ۸ کاملاً موضوعیت دارد؛ بنابراین برخی اعضای دی ۸ طی دوره مورد مطالعه توانسته‌اند ارزش و رتبه شاخص رقابت جهانی را ارتقاء دهند. حال آنکه این ارتقای رقابت جهانی اعضا چه میزان متأثر از عضویت در دی ۸ بوده است و یا مجموعه عواملی خارج از عضویت، می‌توان نتیجه گرفت مجموعه عوامل از جمله عضویت در دی ۸ در ارتقای رقابت جهانی اعضا نقش ایفاء نموده است. اطلاعات دقیق و روزآمد جامع از ارکان چهارگانه و مؤلفه‌های دوازده‌گانه رقابت جهانی ایران انتشار نیافته است و اما قرائن و شواهد از برخی از این مؤلفه‌ها حاکی است که برخی از مؤلفه‌های دوازده‌گانه رقابت نه‌تنها بهتر نشده است، بلکه حتی بدتر نیز شده است. برای نمونه ثبات محیط اقتصاد کلان ایران با نرخ تورم بیش از ۴۰ درصد در چند سال اخیر به شدت آسیب‌پذیر است. یا اندازه بازار اقتصاد ایران با تضعیف ارزش خارجی پول ملی نه‌تنها بزرگ نشده، بلکه حتی کوچک‌تر نیز شده است.

جدول ۵. ارزیابی رقابت جهانی (GCI) ایران در مقایسه با کشورهای منتخب نوظهور و تازه صنعتی شده دی ۸: ۲۰۱۰-۲۰۱۹ (wef.org, 2010-2021, GCI, WEF)

شرح	۲۰۱۰-۱۱ (۱۳۸۹)		۲۰۱۷-۱۸ (۱۳۹۶)		۲۰۱۸-۱۹ (۱۳۹۷)		۲۰۲۰-۲۰۱۹ (۱۳۹۸)	
	رتبه	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز	% شکاف	رتبه	امتیاز
۱. پاکستان	۱۲۳	۳/۴۸	۸۴/۱	۱۱۵	۳/۶۷	۱۱۶/۳	۱۰۷/۴	۵۱/۴
۲. ایران	۶۹	۴/۱۴	۱۰۰	۶۹	۴/۲۷	۱۰۰	۵۳/۰	۵۱/۴
۳. مصر	۸۱	۴/۰۰	۱۰۳/۵	۱۰۰	۳/۹۰	۱۰۹/۵	۱۰۲/۴	۵۴/۵
۴. نیجریه	۱۲۷	۳/۳۸	۱۲۲/۵	۱۲۵	۳/۳۰	۱۲۹/۴	۱۱۵/۶	۴۸/۳
۵. اندونزی	۴۴	۴/۴۳	۹۳/۵	۳۶	۴/۶۸	۹۱/۲	۸۴/۶	۶۴/۶
۶. مالزی	۲۶	۴/۸۸	۸۴/۸	۳۳	۵/۱۷	۸۲/۶	۷۳/۸	۷۴/۶
۷. بنگلادش	۱۰۷	۳/۶۴	۱۱۳/۷	۹۹	۳/۹۱	۱۰۹/۲	۱۰۵/۴	۵۲/۱
۸. ترکیه	۶۱	۴/۲۵	۹۷/۴	۵۳	۴/۴۲	۹۶/۶	۸۹/۱	۶۲/۱
تعداد کل کشورها	۱۳۹	-	-	۱۳۷	-	-	۱۴۰	۱۴۱

توجه: در گزارش سالانه رقابت اطلاعات تعدادی از کشورهای مورد بحث از جمله افغانستان، ازبکستان و ترکمنستان طی دوره درج نشده است.

۱. کشورهای تازه صنعتی شده نسل نخست (شامل ۸ کشور کره جنوبی، مکزیک، آرژانتین، برزیل، هند، هنگ کنگ، تایوان و سنگاپور) و نسل دوم (شامل اندونزی، ترکیه، مالزی، فیلیپین، تایلند، کلمبیا، مراکش و تونس)، تنها ۵ کشور (آرژانتین، برزیل، هند، مکزیک و جمهوری کره) و ۵ کشور (اندونزی، تایلند، مالزی، تونس و ترکیه) عضو گروه ۲۰، برای مقایسه با ایران در این جدول درج است.

صرفه‌های ناشی از مقیاس شکل‌گیری موفق دی ۸، در صرفه‌های ناشی از مقیاس مشهود است که از بزرگ‌تر شدن بازارها نشئت می‌گیرد. به‌طوری‌که قابل یادآوری است که حتی کشوری کوچک خارج از یکپارچگی اقتصادی نیز می‌تواند به کوچک بودن بازار داخلی خود غلبه نماید و با صدور کالا به سایر کشورها به‌طور اساسی به صرفه‌های ناشی از مقیاس در تولید دست یابد. صرفه‌های ناشی از مقیاس در ابعاد بنگاه‌ها، رشته فعالیت‌های صنعتی، صنایع و اندازه اقتصاد (تولید ناخالص ملی) کشورها قابل تعمیم است. در این مطالعه، صرفه‌های مقیاس به‌اندازه اقتصاد کشورها و سیر تحولات در بلندمدت اعضای دی ۸ مدنظر است. در واقع در سطح مطالعات تطبیقی اندازه اقتصاد کشورها، کشورهایی که اندازه اقتصاد بزرگ‌تر و طی دوره نسبت به رشد و توسعه اقتصادی اهتمام ورزیده‌اند، بهره‌برداری مناسب از صرفه‌های مقیاس برخوردار هستند. پرسش این‌که شکل‌گیری دی ۸ در صرفه‌های ناشی از مقیاس کلی و یکپارچگی کشورها تأثیرگذار است؟ و بیشترین تأثیرپذیری صرفه‌ها در دی ۸ و کدام کشورها عضو آن معنی‌دار بوده است؟ نخست، تولید ناخالص داخلی دی ۸ از ۹۶۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۴/۸ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۳، با شاخص عملکرد ۴۹۹/۱ و نرخ رشد سالانه ۷/۲۴ درصد عملکرد مناسبی را شاهد بوده است به‌طوری‌که سهم دی ۸ از تولید ناخالص داخلی جهان از ۲/۸۵ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۴/۵۷ درصد در سال ۲۰۲۲ با شاخص عملکرد ۱۶۰/۲ و نرخ رشد سالانه ۲/۰۷ درصد افزایش را تجربه کرده است. هم‌اینک پرسش این است این عملکرد مناسب تولید ناخالص داخلی دی ۸ و افزایش چشم‌گیر سهم دی ۸ از تولید ناخالص داخلی جهان ناشی از شکل‌گیری دی ۸ است و یا خارج از آن؟ در پاسخ قابل یادآوری است که قطعاً تمام این منافع ناشی از شکل‌گیری آن نبوده است، منتهی شکل‌گیری در خلق این منافع بی‌تأثیر نیز نبوده است.

پرسش دوم این است که آیا تمامی کشورهای عضو دی ۸ به یک میزان طی دوره بلندمدت از منافع صرفه‌های مقیاس بهره‌برده است؟ در پاسخ قابل نتیجه‌گیری است که بالاترین منافع اقتصادی به‌طور مطلق و نسبی از آن اندونزی بوده است. مطابق نتایج پژوهش، اندازه تولید ناخالص داخلی اندونزی از ۱۶۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۱/۳۷ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۳ با شاخص عملکرد ۸۳۱ و نرخ رشد سالانه نزدیک ۱۰ (۹/۶) درصد مواجه بوده است. بدین ترتیب سهم اندونزی از تولید ناخالص داخلی دی ۸ از ۱۷/۱ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۲۸/۵ درصد از تولید ناخالص داخلی دی ۸ در سال ۲۰۲۳، افزایش چشمگیری را شاهد بوده است؛ بنابراین اندونزی برنده نخست برخورداری از منافع اقتصادی شکل‌گیری دی ۸ بوده است به‌طوری‌که در سال ۲۰۲۳ نسبت به سال ۲۰۰۰ سهم اندونزی از اندازه تولید ناخالص داخلی دی ۸، ۱۱/۴ درصد واحد افزایش را شاهد بوده است. قطعاً تمام این منافع اقتصادی اندونزی ناشی از شکل‌گیری دی ۸ نبوده است، منتهی شکل‌گیری دی ۸ در خلق این منافع برای اندونزی بی‌تأثیر نیز نبوده است.

سوم، از ۸ کشور برخوردار از منافع صرفه‌های مقیاس، بعد از اندونزی، ترکیه است. سهم اندازه اقتصاد ترکیه از اندازه اقتصاد دی ۸ از ۲۸/۴ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۲۳ درصد در سال ۲۰۲۳ با ۵/۴ درصد کاهش، در رتبه ۲ واقع است. بنگلادش از جنبه آهنگ رشد برخورداری از صرفه‌های مقیاس همانند تجربه اندونزی را شاهد است. زیرا سهم بنگلادش از اندازه اقتصاد دی ۸ از ۵/۵ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۹/۱ درصد در سال ۲۰۲۳، معادل ۳/۶ درصد واحد ارتقاء یافته است؛ بنابراین از ۸ کشور عضو دی ۸ به یک میزان از منافع صرفه‌های مقیاس بهره‌مند نبوده است برخی کشورها از جمله اندونزی و بنگلادش بیشترین منافع صرفه‌های مقیاس بهره‌مند بوده‌اند و در مقابل برخی کشورها از جمله پاکستان و ایران کمترین منافع از صرفه‌های مقیاس از شکل‌گیری دی ۸ برخوردار بوده است.

۱. مجموعه متغیرهای اقتصاد کلان از جمله تورم و رشد اقتصادی یا جذب سرمایه‌گذاری خارجی به‌طور غیر مستقیم و در شرایط اتحادیه کامل اقتصادی (که با تحرک عوامل و سیاست‌های اقتصادی واحد) متاثر می‌شوند. در واقع متغیرهای اقتصاد کلان در هر کشور متاثر از سیاست‌های پولی و مالی (داخلی) و سیاست تجاری آن کشور است. همچنین، عوامل متعدد ساختاری در کشورها مانند نهادها، شرایط سیاسی، ثبات محیط اقتصاد کلان، فضای کسب‌وکار و شوک‌ها و تکان‌های غیر اقتصادی از جمله تحریم‌ها و نظایر آنها به شدت تأثیرگذار هستند که نمونه بارز آن برای اقتصاد ایران در دهه ۱۳۹۰ رخ داد و بیم آن می‌رود در دهه نخست ۱۴۰۰ نیز تداوم یابد.

جدول ۶. اندازه اقتصاد؛ تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو دی ۸ در بلندمدت ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ (به قیمت دلار جاری)
(World Bank (2024) World Development Indicators and UNCTAD, HANDBOOK OF STATISTICS, 2000-2023)

شرح	تولید ناخالص داخلی (میلیارد دلار)						رشد سالانه	شاخص عملکرد
	۲۰۰۰	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۰	۲۰۲۲	۲۰۲۳		
پاکستان	۹۹/۵	۱۹۶/۷	۳۰۰/۰	۳۰۰/۴	۳۳۴/۸	۳۳۸/۴	۳۴۰/۱	۵/۴۷
ایران	۱۰۹/۶	۴۸۶/۸	۴۰۸/۲	۲۳۹/۷	۴۱۳/۴	۴۰۱/۵	۳۶۶/۳	۵/۸۱
مصر	۹۹/۸	۲۱۹/۰	۳۲۹/۴	۳۸۳/۸	۴۷۶/۷	۳۹۵/۹	۳۹۶/۷	۶/۱۷
نیجریه	۶۹/۲	۳۶۷/۰	۴۹۳/۰	۴۳۲/۲	۴۷۲/۶	۳۶۲/۸	۵۳۴/۳	۷/۴۷
اندونزی	۱۶۵/۰	۷۵۵/۱	۸۶۰/۹	۱۰۵۹/۱	۱۳۱۹/۱	۱۳۷۱/۲	۸۳۱/۰	۹/۶۴
مالزی	۹۳/۸	۲۵۵/۰	۳۰۱/۴	۳۳۷/۵	۴۰۷/۰	۳۹۹/۶	۴۲۶/۰	۶/۵۰
بنگلادش	۵۳/۴	۱۱۵/۳	۱۹۵/۱	۳۷۴/۰	۴۶۰/۱	۴۳۷/۴	۸۱۹/۱	۹/۵۷
ترکیه	۲۷۴/۳	۷۷۷/۰	۸۶۴/۳	۷۲۰/۳	۹۰۷/۱	۱۱۰/۸	۴۰۳/۹	۶/۲۶
جمع اعضا	۹۶۴/۶	۳۱۷۱/۹	۳۷۵۲/۳	۳۸۴۷/۰	۴۸۳۰/۸	۴۸۱۴/۸	۴۹۹/۱	۷/۲۴
سهام اعضا	۲/۸۵	۴/۷۶۹	۴/۹۷۹	۴/۴۹۵	۴/۷۷۲	۴/۵۶۶	۱۶۰/۲	۲/۰۷
جهان (تریلیون دلار)	۳۳/۸۴	۶۶/۵۱	۷۵/۳۶	۸۵/۵۸	۱۰۱/۲۳	۱۰۵/۴۴	۳۱۱/۶	۵/۰۷

چهارم، بر مبنای داده‌های گذشته‌نگر بلندمدت تولید ناخالص داخلی ایران از ۱۱۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۴۰۵/۵ میلیارد دلار با شاخص عملکرد ۳۶۶/۳ و نرخ رشد ۵/۵ درصد توأم با نوسان شدید مواجه بوده است به طوری که طی دوره حداقل و حداکثر تولید ناخالص داخلی ایران ۲۴۰ و ۴۸۷ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۲۰ و ۲۰۱۰ رخ داده است. همچنین سهم ایران از تولید ناخالص داخلی دی ۸ از ۱۱/۴ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۸/۳ درصد در سال ۲۰۲۲ با ۳/۱ درصد واحد، به شدت رو به تنزل گذاشته است. در خصوص منافع عضویت ایران در دی ۸ با قاطعیت می‌توان اظهار نظر کرد عملکرد اقتصادی ایران در بلندمدت مدنظر در قیاس با عملکرد دی ۸ به‌ویژه با کشور اندونزی و بنگلادش به هیچ وجه قابل دفاع نبوده و نظر به رشد اقتصادی پایین توأم با نوسان شدید، قابل تأمل بوده و برای رشد اقتصادی فراگیر بلندمدت ایران در مقایسه با اعضای دی ۸ تدابیری اندیشیده شود. به طوری که در ابتدا در سال ۲۰۰۰ ایران از جنبه برخورداری از صرفه‌های مقیاس در بین ۸ عضو (دی ۸) رتبه دوم را داشت، منتهی در انتهای دوره در سال ۲۰۲۳ از این جنبه به رتبه‌های پایین‌تر سقوط کرده به طوری که دو کشور اندونزی و بنگلادش از ایران پیشی گرفته است.

تشویق سرمایه‌گذاری‌ها

شکل‌گیری موفق دی ۸ در تشویق سرمایه‌گذاری‌ها با انگیزه کسب سود از بازارهای بزرگ و رقابتی آشکار است. افزون بر این، شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی باعث می‌شود تا کشورهای غیر عضو به ارائه تسهیلات تولیدی به آن یکپارچگی اقتصادی بپردازند، این تسهیلات تولیدی جهت مقابله با موانع تجاری وضع شده بر محصولات اعضای خارجی طراحی شده است. این تسهیلات به «تعرفه کارخانه‌ای» معروف هستند، سرمایه‌گذاری‌های عظیم بنگاه‌های ایالات متحده بعد از سال ۱۹۵۵ در اروپا را نباید جدا از چنین رشد سریعی در بازار مورد بررسی قرار داد.

جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) دی ۸ و اعضا در دوره بلندمدت بیش از دو دهه گذشته گویای آن است که:

نخست، در دو دهه گذشته جریان FDI جهان دوره‌ای کاملاً پرنوسان و متلاطم را تجربه کرده است به طوری که رکورد ۲/۳ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۱ شکسته شد، حال آن که در انتهای دوره در سال ۲۰۲۳ به رقم ۸۴۸ میلیارد دلار سقوط کرده است.

دوم، ارزش جریان ورودی FDI دی ۸ از ۷/۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ طی دو دهه اخیر پیوسته روبه افزایش گذاشته به طوری که رکورد ارزش جریان ورودی دی ۸ به رقم ۶۹/۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ شکسته شد. سهم جهانی جریان

استفاده مطلوب از منابع اقتصادی شکل‌گیری موفق، کارآمد و سرآمد دی ۸ و ارتقای آن به بازار مشترک و اتحادیه کامل اقتصادی، تحرک کاملاً آزاد نیروی کار و سرمایه باعث استفاده مطلوب‌تر از منابع اقتصادی در یکایک کشورهای عضو و کل دی ۸ خواهد شد. یکپارچگی اقتصادی با وجود شرایط چندگانه با احتمال بیشتری می‌تواند خلق تجارت و افزایش رفاه دی ۸ منجر شود؛ دلایل موفقیت بیشتر کشورهای عضو اتحادیه اروپا نسبت به سایر اتحادیه‌ها این است که اقتصاد کشورهای عضو اتحادیه اروپا به‌جای آنکه مکمل یکدیگر باشند، بیشتر رقیب هم هستند. افزون بر این، از نظر جغرافیایی نیز کشورهای عضو اتحادیه اروپا به یکدیگر نزدیک‌تر هستند و تجارت بین آن‌ها نیز قبل از شکل‌گیری اتحادیه بیشتر بوده است. منافع ایستای رفاهی با شکل‌گیری اتحادیه دارای آثار رفاهی دیگر کاهش تشریفات اداری (بهبود یا بدتر شدن) رابطه مبادله کل و قدرت چانه‌زنی اتحادیه در قیاس با تک‌تک اعضا است.

جدول ۸. الزامات و شرایط لازم در یکپارچگی اقتصادی برای خلق تجارت و افزایش رفاه اقتصادی (نگارندگان، مروری بر مطالعات ادبیات منطقه‌گرایی)

ایران	D8	الزامات و شرایط لازم در یکپارچگی اقتصادی برای خلق تجارت و افزایش رفاه اقتصادی
+	+	۱ موانع تجاری کشورهای عضو قبل از شکل‌گیری زیاد باشد. در این صورت شکل‌گیری به‌جای آنکه موجب انحراف تجارت از کشورهای غیر عضو به کشورهای عضو شود به‌احتمال زیاد باعث خلق تجارت می‌شود.
-	-	۲ موانع تجاری کشورهای عضو یکپارچگی اقتصادی با بقیه کشورهای غیر عضو جهان کم باشد. در این صورت شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی با احتمال کم‌تری موجب انحراف تجارت می‌شود.
+	+	۳ تعداد کشورهای تشکیل‌دهنده یکپارچگی اقتصادی بیشتر و اندازه هر یک بزرگ‌تر باشد. تحت چنین شرایطی با احتمال زیاد، تولیدکنندگان با هزینه کم‌تر در اتحادیه خواهند ماند.
+	+	۴ اقتصاد کشورهای عضو یکپارچگی اقتصادی به‌جای آنکه مکمل یکدیگر باشند، بیشتر رقابتی هستند. در این صورت با شکل‌گیری فرصت‌های بیشتری برای تخصص در تولید و خلق تجارت فراهم می‌شود؛ بنابراین شکل‌گیری یکپارچگی با دو کشور صنعتی رقیب به‌جای دو کشور صنعتی و کشاورزی مکمل، با احتمال بیشتری موجب افزایش رفاه می‌شود.
+	+	۵ کشورهای عضو یکپارچگی اقتصادی از نظر جغرافیایی به یکدیگر نزدیک‌تر باشند (مزیت نزدیکی جغرافیایی). در این صورت هزینه‌های حمل و نقل و جابه‌جایی مبادلات کالایی مانع تجارت میان اعضا نخواهند شد.
+	+	۶ ارتباط اقتصادی میان اعضای بالقوه یکپارچگی اقتصادی و تجارت میان کشورها قبل از شکل‌گیری بیشتر باشد. در این صورت با شکل‌گیری یکپارچگی اقتصادی فرصت‌های بیشتری برای کسب منافع رفاهی فراهم می‌شود.

کارکرد گروه دی ۸ از منظر روابط بین‌الملل در مبحث اقتصاد سیاسی بین‌الملل همواره به نظریه اقتصادی مرکانتلیستی توجه خاصی می‌شود، زیرا حیات اقتصادی یک ملت توسط حکومت در جهت افزایش قدرت و امنیت کشور در عرصه جهانی منوط است. در حوزه روابط بین‌الملل پیوند ناگسستنی بین اقتصاد و سیاست وجود دارد و عاملی مستقیم در همگرایی‌های اقتصادی کشورها با سطوح مختلف، در اتخاذ سیاست‌های اقتصادی مشترک گردیده است. توسعه و رشد اقتصادی کشورها با توجه به تولید ناخالص ملی و نرخ رشد اقتصادی هر کشور در کنار تمامی عوامل سیاست‌گذاری، قدرت و امنیت را برای کشورها به همراه می‌آورد. به‌طور کل در عرصه بین‌الملل، رشد اقتصادی، عنصری تعیین‌کننده‌ای برای معادله و افزایش توان قدرت است و تکیه‌گاهی بنیادین برای برنامه‌های داخلی و خارجی دولت‌ها را فراهم می‌نماید. عواملی که می‌تواند به رشد جایگاه کشورهای در حال توسعه‌ای همچون، گروه دی ۸ تأثیرگذار باشند، عبارت‌اند از توان رقابتی و رشد فزاینده سهم بازی در عرصه سیاسی و اقتصادی و نیز افزایش میزان پس‌انداز بومی، سرمایه‌گذاری‌های خارجی با توجه به منابع موجود و همکاری تجاری با کشورهای دارای منافع مشترک که خود از جمله دلایل اصلی برای ادامه و رشد این‌گونه از اتحادها و گروه‌های اقتصادی گردیده است.

۱. از طریق صرفه‌جویی در هزینه‌های اداری با حذف تشکیلات اداری گمرک، پست‌های گمرکی و پلیس مرزی کشورهای عضو به دست می‌آید.

۲. با کاهش تقاضا برای واردات از سایر کشورها و عرضه صادرات به سایر کشورهای جهان به احتمال زیاد منجر به بهبود رابطه مبادله می‌شود.

۳. اتحادیه به مانند یک واحد منفرد در مذاکرات بین‌المللی شرکت می‌کند و در صحت این مسئله به خصوص اتحادیه‌های موفق شکی وجود ندارد.

با توجه به موقعیت استراتژیکی هر یک از کشورهای عضو در گروه دی‌۸ و هم‌جواری و دسترسی به آبراه‌های بزرگ جهانی مانند خلیج فارس، اقیانوس هند، دریای مدیترانه و دریای سیاه، اشراف بر تنگه‌های مهم بین‌المللی مثل هرمز، بسفر، مالاگا، کانال سوئز و هم‌مرزی با اقتصادهای نوظهور، فرصت‌های گسترش مبادلات تجاری بین این کشورها و شرکای تجاری خارج از سازمان را تسهیل و تسریع نموده است. نظر به این ظرفیت‌های بالقوه، اکنون و با گذشت ۲۸ سال از تشکیل این سازمان، باید دید، آیا این گروه اقتصادی توانسته است اهداف همگرایی بین اعضا و ایجاد بازار مشترک اسلامی را به شکلی مطلوب تحقق دهد و آیا نتایج حاصله تا امروز، پاسخگوی این پیوند بوده یا خیر؟

اصلاح موقعیت و تقویت حضور فعال کشورهای عضو در اقتصاد جهانی، تقویت مشارکت در تصمیم‌گیری‌های بین‌المللی و فراهم کردن استانداردهای بهتر از گسترش پیمان‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را در تغییرات پس از جنگ سرد در روابط بین‌الملل شاهد بودیم که این گروه نیز جزئی از ادامه همان تغییرات و تحولات است. هدف اعضای گروه دی‌۸ برای تحقق به حداکثرسازی تجارت بین اعضا و ایجاد بازار مشترک اسلامی، همکاری در حوزه‌های مختلف برای رسیدن به یک بلوک تأثیرگذار در اقتصاد جهانی و رسیدن به یک منافع داخلی از همکاری‌های مشترک المنافع، است. گروه دی‌۸ با وسعتی معادل حدود ۷/۶ میلیون کیلومترمربع، معادل بیش از ۲۴ درصد از مساحت کشورهای اسلامی و حدود ۵/۲ درصد مساحت کل جهان، یک هلال درحال توسعه را از جنوب شرق آسیا تا غرب آفریقا تشکیل می‌دهد. این گروه با در اختیار داشتن ۱۵/۳ درصد از جمعیت جهان و ۶۰ درصد از جمعیت کشورهای اسلامی، از نظر اقتصادی یک بازار بالقوه قدرتمند برای توسعه مبادلات تجاری در جهان اسلام و نیز اقتصاد بین‌المللی محسوب می‌گردد که این پیوند، عاملی برای افزایش توازن قدرت در عرصه بین‌الملل در کنار امنیت اقتصادی، امنیت سیاسی را نیز برای این گروه به همراه خواهد آورد. همچنین باید اذعان نمود، تجارت درون منطقه‌ای این گروه از ۱۵ میلیارد دلار از بدو تأسیس این گروه، به رقمی در حدود ۱۳۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ رسیده، اما همین مقدار افزایش تجارت درون منطقه‌ای را هم می‌بایست، به حساب رشد مناسبات دوجانبه کشورهای عضو به‌ویژه زوج‌های دارای پیوستگی جغرافیایی مثل ایران-ترکیه و اندونزی-مالزی گذاشت.

بررسی روند همکاری در گروه دی‌۸ نشان می‌دهد که کشورهای عضو علیرغم عدم تقارن و مشابهت اقتصادی که مانع از برقراری روابط سودمند تجاری می‌شود، همچنان دارای ظرفیت‌های نسبتاً مناسب اقتصادی و انگیزه‌های بالای سیاسی برای تداوم همکاری هستند و تقریباً همه ظرفیت‌ها و نهادسازی‌های لازم را برای این همکاری ایجاد کرده‌اند؛ اما وجود موانع و چالش‌هایی مثل عدم تکامل اقتصادی در برخی از بخش‌های مهم اقتصادی مثل انرژی و کشاورزی، فقدان یک دولت متمرکز، عدم پیوستگی سرزمینی، کمبود منابع مالی و گستردگی حوزه فعالیت‌ها باعث شده است تا همکاری‌ها در گروه دی‌۸ بیشتر در حد برگزاری جلسات و صدور بیانیه‌هایی برای عدم اجرا خلاصه شود. از سوی دیگر، هرچند فعالیت‌هایی در زمینه برقراری همکاری‌های خارجی، تصویب موافقت‌نامه‌ها، برگزاری جلسات و ترسیم نقشه راه انجام گرفته است، اما این فعالیت‌ها تبدیل به همکاری‌های عملی و ملموس نشده و دستاوردهای قابل توزیعی را نصیب اعضا نکرده است.

وقت آن رسیده است که گروه دی‌۸ به‌جای صدور بیانیه‌های تکراری، نگاهی دوباره به فعالیت‌ها و اولویت‌های دستور کار خود بیندازد و ضمن بازبینی اولویت‌ها و محدود کردن دامنه همکاری‌ها برای یک دوره مشخص، راهکارها و ابتکارات جدیدی را برای پیشبرد همکاری‌ها و تضمین دستیابی به اهداف اصلی و ایجاد دستاوردهای ملموس و قابل توزیع برای اعضا در پیش بگیرد. تنها در این صورت می‌توان به موفقیت همکاری‌ها در این گروه و تحقق هدف‌گذاری انجام‌شده در نقشه راه ۲۰۳۰-۳۰ از جمله افزایش تجارت درون منطقه‌ای و در نتیجه امکان تأثیرگذاری سازمان بر معادلات پرشتاب اقتصاد جهانی امیدوارکننده باشد؛ بنابراین برای تحول هر چه سریع‌تر این گروه افزون بر رسیدن به اهداف و افزایش توان رقابتی در اقتصاد سیاسی جهان موارد ذیل را در دستور کار خود قرار دهد:

- با توجه به منافع پویای اقتصادی در بستر روابط سیاسی و روند رو به رشد کارکردهای این پیوند، باید در بهره‌برداری از بازاری وسیع، شناخت فرصت‌ها و ایجاد تحولی مطلوب در میان اعضا، به‌منظور تقویت و توسعه مبادلات تجاری، فرهنگی و علمی و

فناوری، هم‌راستا با هوش مصنوعی را نیز گسترش دهند.

- اعضا در قالب چنین سازمانی اگر تصمیمی اتخاذ می‌نمایند باید نسبت به اجرای آن متعهد باشند. تمرکز بر اجرایی شدن مصوبات همانند قراردادهای بین‌المللی باید ضمانت اجرایی لازم را به همراه داشته باشند.

- کانون‌های مسئول در کشورهای عضو باید با جدیت بر روند اجرای مصوبات این سازمان نظارت و تا تحقق نهایی اهداف، این روند را پیگیری و دنبال کنند تا بتوان در اجلاس‌های آتی با حضور سران دی‌۸ تصمیمات جدید برای تقویت توسعه و پیشرفت کشورهای عضو اتخاذ کنند.

- ایجاد صندوق توسعه برای دی‌۸ به منظور سرمایه‌گذاری مشترک اعضا، گام مؤثری در این زمینه است.

- نشست‌های مشترک، مشکلات، نیازها و فرصت‌ها در دو بخش انرژی و ارتباطات و فناوری اطلاعات بسیار مهم است، زیرا ایران یکی از اصلی‌ترین بازیگران بین‌المللی در این سازمان است و از نظر موقعیت استراتژیک نیز در منطقه هارتلند جهانی و شاهراه جهانی قرار دارد؛ و دیگر عضو این گروه ترکیه نیز با اوراسیایی بودن جایگاهش دروازه این گروه با قاره سبز خواهد بود. دیگر کشورهای عضو نیز هر یک دارای مزایای سوق‌الجیشی هستند که این گروه باید از آن‌ها استفاده مطلوب را ببرد.

- تصویب و امضای توافقنامه تعرفه ترجیحی میان اعضا برای ایجاد زمینه و فرصت بسیار مهم و رشد سهم بازار به وسعت ۱/۲ میلیارد جمعیت اعضا، در جهت شکوفایی هر چه بیشتر اقتصاد این کشورها در تحقق اهداف دی‌۸ در زمینه توسعه تجارت را نیز باید هرچه سریع‌تر تحول بگیرد.

- تلاش برای حل مشکلات منطقه‌ای و بین‌المللی اعضا با رشد توان اقتصادی با توجه به گسترش اطلاعات و فناوری و شناخت بازارهای هدف.

- روند دیپلماسی مبتنی بر قدرت سخت که به دنبال تحول بنیادین نظم فعلی و کاهش قدرت حامیان و حافظان نظام بین‌الملل و تثبیت رفع تنش‌های بین‌الملل در درون کشورهای عضو.

- روند مبتنی بر قدرت نرم که حاصل مشارکت اقتصادی است. به دنبال تحول بنیادین نظم فعلی و صرفاً سهمی از توزیع قدرت بین‌المللی بدون تنش و اینجا رقابت جایگزین تنش‌ها با قدرت‌های بزرگ اقتصادی و سیاسی در عرصه روابط بین‌الملل.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر به منافع پویای رفاهی- اقتصادی شکل‌گیری گروه دی‌۸ از ابعاد و جنبه‌های رقابت ملی، صرفه‌های مقیاس، جریان سرمایه‌گذاری‌های خارجی و تحرک عوامل در دوره بلندمدت از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ پرداخته است. نتایج پژوهش گویای آن است که دی‌۸ در رقابت جهانی، صرفه‌های مقیاس و جریان سرمایه‌گذاری‌های خارجی طی دوره بلندمدت مطالعه به جایگاه متمیزی در سطح جهانی ارتقاء یافته است، به طوری که بسیاری از کشورهای دی‌۸ در رقابت جهانی ارتقاء یافته، سهم سازمان از جریان سرمایه‌گذاری خارجی جهان از کمتر از ۰/۵ درصد در ابتدای دوره به ۳/۸۶ و ۶/۷۲ درصد در دو سال انتهایی دوره و همچنین صرفه‌های مقیاس بین کشوری با معرفی اندازه اقتصاد از ۲/۸۵ درصد به ۴/۵۷ درصد در انتهای دوره ارتقا یافته است. قطعاً تمام این منافع رفاهی پویا حاصل رقابت، جریان سرمایه و توسعه تجارت اعضا از شکل‌گیری دی‌۸ نبوده است و اما شکل‌گیری آن بی‌تأثیر نیز نبوده است.

بی‌تردید آهنگ رشد و توسعه شتابان اعضای دی‌۸ از جمله اندونزی و بنگلادش طی دوره بلندمدت متأثر از توسعه تجارت و جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی و ثبات محیط اقتصاد کلان (نرخ تورم پایین) بوده است. افزون بر این، همه ۸ عضو از این منافع به یک میزان نفع نبرده‌اند به طوری که بالاترین منافع از جنبه افزایش سهم توأم با رشد شتابان از آن دو کشور اندونزی و بنگلادش است. این در شرایطی است آثار و منافع رفاهی پویای پیش‌گفته برای ایران ناچیز بوده است و بنابراین توصیه اکید مطالعه اینکه برای ارتقای منافع پویای اقتصادی رفاهی ایران در ابعاد رقابت جهانی، صرفه‌های مقیاس، سرمایه‌گذاری خارجی و تحرک عوامل با محوریت بازار کار اهتمام جدی و تدابیر بنیادینی اندیشیده شود.

منابع

امیراحمدیان، بهرام؛ حسینی، میرعبداله (۱۳۹۰). مطالعه جایگاه ژئواکونومی سازمان همکاری شانگهای در جهان. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۷(۳)، ۱۰۱-۱۳۵.

- حسینی، میرعبده (۱۳۹۰). توسعه تجارت ایران با سازمان همکاری شانگهای. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- حسینی، میرعبده؛ امیراحمدیان، بهرام؛ نصیرزاد، مهران (۱۳۹۷). مطالعه شاخص‌های توسعه‌های کشورهای ساحلی خزر در فرآیند منطقه‌گرایی. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۱(۱)، ۵۹-۸۰.
- حسینی، میرعبده؛ بزرگی، وحید (۱۳۸۱). شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک هم‌پیوندی اقتصادی منطقه‌ای. *پژوهشنامه بازرگانی*، ۶(۳۳)، ۱-۳۷.
- حسینی، میرعبده؛ مرادی حقیقی، فائزه؛ رحمانی، میترا (۱۴۰۳). توسعه همکاری و تجارت ایران با کشورهای عضو گروه دی‌۸. *مطالعات کشورها*، ۲(۳)، ۴۰۷-۴۴۷.
- حسینی، میرعبده؛ هومن، تقی (۱۳۸۶). مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای عضو اکو در فرآیند منطقه‌گرایی. *دانش و توسعه*، ۶(۲۰)، ۱۱-۴۲.
- راسخی، سعید؛ حسینی، میرعبده (۱۳۹۶). ارزیابی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای حوزه دریای خزر. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۰(۱)، ۶۷-۸۳.
- رحمانی، میترا (۱۳۸۴). برآورد توان بالقوه تجارت ایران در گروه هشت (D-8). *پژوهشنامه بازرگانی*، ۹(۳۶)، ۱۸۵-۲۱۱.
- فلاحی، علی؛ حیدری دیزگرانی، علی؛ کرانی، عبدالرضا (۱۳۹۴). مقایسه تطبیقی اثر اینترنت بر تجارت خارجی در سازمان کشورهای اسلامی در حال توسعه و گروه هشت کشور صنعتی جهان. *بررسی مسائل اقتصاد ایران*، ۲(۲)، ۸۵-۱۰۶.
- مرادی حقیقی، فائزه؛ حسینی، میرعبده؛ نصیرزاد، مهران (۱۴۰۲). منطقه‌گرایی ایران با سازمان همکاری شانگهای در قیاس با اتحادیه اقتصادی اوراسیا. *فصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل* (انتشار آنلاین).
- نجاززاده، رضا؛ مهدوی راسخ، الهام (۱۳۸۹). بررسی تأثیر جهانی‌شدن بر توزیع درآمد در کشورهای عضو گروه دی هشت. *پژوهشنامه بازرگانی*، ۱۴(۵۴)، ۸۷-۱۰۹.

References

- Almasi, H. (2012). Investigating status of developing eight (D8) countries' macroeconomic indices in line with developing economic cooperation with Iran. *African Journal of Business Management*, 6(20), 6166.
- Amir Ahmadian, B., & Hosseini, M. A. (2011). Study of the geoeconomic position of the Shanghai Cooperation Organization in the world. *International Quarterly Journal of Geopolitics* (Iranian Geopolitical Association), 7 (3), 101-135 (In Persian).
- Asian Development Bank (2022), *Integration Indicators technical notes*, <https://aric.adb.org/integration-indicators-technotes>.
- Cooke, J. E. (1964). *The Reports of Alexander Hamilton*, New York; Harper & Row.
- Falahati, A., Heydari, A., & Korani, A. (2015). A Comparative study of the Effect of Internet on Foreign Trade in D8 and G8. *Review of Iranian Economic Issues*, 2 (2), 85-106. https://economics.ihs.ac.ir/article_2020.html?lang=fa (in Persian).
- Fard, M. G., Akbari, M. I., & Raza, M. A. (2022). Economic Effects of Receiving IMF Loans in D8-Group Countries (Panel Data Approach). *Journal of World Sociopolitical Studies*, 6(3).
- Flach, L., Hildenbrand, H. M., & Teti, F. (2021). The regional comprehensive economic partnership agreement and its expected effects on world trade. *Inter-economics*, 56, 92-98.
- Gibb, R., Michalak, W. (1996). Regionalism in the World Economy. *Area*, 28 (4), 446-458
- Gilpin, R., & Gilpin, J. M. (1987). *Political Economy of International Relations*, Princeton University Press.
- Gunder Frank, A. (1975). *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York, Monthly Review Press.
- Hosseini, M. A. (2011). *Iran's Trade Development with the Shanghai Cooperation Organization*, Institute for Trade Studies and Research (In Persian).
- Hosseini, M. A., & Bozorgy, V. (2002). Iran's Regional Partners and the Possibility of Forming the Central Core of a Regional Economic Integration. *Journal of Business Research*, 6(23), 1-37 (In Persian).
- Hosseini, M. A., & Hooman, T. (2007). A comparative study of international macroeconomic

- indicators of ECO member countries in the process of regionalization. *Knowledge and Development*, 6(20), 11-42 (In Persian).
- Hosseini, M. A., Amir Ahmadian, B., & Nasirzad, M. (2018). Study of Development Indicators of Caspian Littoral Countries in the Process of Regionalism. *Central Eurasian Studies*, 11 (1), 59-80 (In Persian).
- Hosseini, M. A., Moradi Haghighi, F., & Rahmani, M. (2022) Iran's Cooperation and Trade Development with the D8 Group of Countries, *Country Studies*. 2(3): 407-447 (In Persian).
- IMF (1998-2022). *Direction of Trade Statistics Year book*, Washington: International Monetary Fund Publications.
- Krugman, P. (1998). *Strategic Trade Policy and the New International Economics*, MIT Press.
- Kuttner, R. (1991). *The End of Laissez-faire: National Purpose and the Global Economy After the Cold War*, New York, Knopf.
- Melo, J. (1992). *The New Regionalism in Trade Policy*, The World Bank.
- Moradi Haghighi, F., Hosseini, M. A., & Nasirzad, M. (2013). Iran's regionalism with the Shanghai Cooperation Organization in comparison with the Eurasian Economic Union, *Quarterly Journal of International Political Economy Studies* (online publication) (In Persian).
- Najarzadeh, R., & Mahdavi Rasek, E. (2010). Investigating the impact of globalization on income distribution in the member countries of the Group of Eight. *Journal of Business*, 14(54), 87-109 (in Persian)
- Othman, J., Acar, M., & Jafari, Y. (2013). Towards OIC economic cooperation: Impact of developing 8 (D-8) preferential trade agreement. *The Singapore Economic Review*, 58(02), 1350009.
- Özçalık, M., Erkan, B., & Bozduvan, E. T. (2021). Analysis of Intra-Industry Trade In Developing (D8) Countries. *International Conference on Political Economy (ICOPEC2021@Manisa)* Impacts of COVID-19 on Societies and Economies. June 24-26, 2021, Manisa, Turkey
- Öztürk, M. B. E. (2020). The Effect of Foreign Direct Investments on Economic Growth and Export: An Empirical Analysis on D8 Countries. *The Journal of Social Science*, 4(7), 102-109.
- Page, S. (2000). *Regionalism among Developing Countries*, Macmillan Press LTD.
- Pomfret, R. (2021). 'Regionalism' and the global trade system. *The World Economy*, 44(9), 2496-2514.
- Rahmani, M. (2005). Estimating Iran's Trade Potential in the Group of Eight (D-8). *Journal of Business*, 9(36), 185-211 (In Persian).
- Rasekhi, S., & Hosseini, M. A. (2017). Assessing the Regional Economic Convergence of the Caspian Sea Basin. *Central Eurasian Studies*. 10 (1), 67-83 (In Persian).
- Shah, M. H., & Samdani, S. (2015). Impact of trade liberalization on FDI inflows to D-8 countries. *Global Management Journal for Academic & Corporate Studies (GMJACS)*, 5(1), 30-37.
- Tahernejad, O., Fakheri, M., Shafae, S. M. M., & Fallahi, A. (2017). Investigating the impact of intragroup trade on the economic growth: Evidence from D8 member countries. *International Journal of Economic Perspectives*, 11(4), 1116-1128.
- Taylor, P. (1993). *International Organization in the Modern World: the Regional and Global Process*, Frances Printer Publishers Ltd.
- UNCTAD (1995-2024). *Handbook of International Trade and Development Statistics 1994-2022*. New York: UN Publications. Union Nation Conference Trade and Development.
- UNCTAD (2024). *World Investment Report, FDI/TNC database*. Geneva: Union Nation Conference Trade And Development. Retrieved from www.unctad.org/fdistatistics.
- UNDP (2022). *Human Development Report (HDR)*. Union Nation Development Plan.
- World Bank (2001). *Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report*, New York: Oxford University Press.
- World Bank (2024). *World Development Indicators Database 1998- 2024*. WB, [www.worldbank.org/Data/...](http://www.worldbank.org/Data/)
- WTO (2019-24). *World Trade Report 2019-24*. World Trade Organization.
- WTO (2020). WT/REG/ World Trade Organization.